

ՍԱՀԱԿ ՎՐԴ. ՄԱԿՈՒԵՑԻ

(Ծն. շուրջ 1630, † 1702)

Ժէ. դարու երկրորդ կէսին ստորած եւ գործած է Սահակ Վրդ. Մակուեցի, որ Իսահակ Արդար անուանակոչուած է ժողովուրդէն:

Սահակ Վրդ. կոչուած է Մակուեցի, հաւանօրէն Պարսկահայքի մէջ Արտաղու Ս. Թաղէի սրբավայրին Առաջնորդի պաշտօնին համար՝ զոր երկար տարիներ վարած է. Ս. Թաղէի մօտերը կը գլխաւոր Մակու քաղաքը:

Ծննդեան թուականը ճշտելու ի վիճակի չենք, բայց եթէ մերձաւորապէս միայն՝ մեր տրամադրութեան եղած աղբիւրներուն հետեւելով: 1699 թուի յիշատակարան մը, զոր յաջորդաբար պիտի արտադրենք, կը գրէ. «Իսահակ վարդապետն եկն ի Վան, որ էր այր ծերունի»: 70ամեայ հասակը այդ դարուն համար լիով կ'արդարացնէ այդ աստիճանը: Որով իր ծնունդը կարելի է դետեղել շուրջ 1630ին:

Գրիգոր Տաթևացիի Գիրք Հարցմանցի մէկ ձեռագրին 1677 թուի յիշատակարանը, որ Սահակ Մակուեցիի գրչին կը պատկանի, կուտայ հեղինակի մասին դոյզն կենսագրական ծանօթութիւններ. «Ես տրուպս յամենայնի եւ վերջինս ի բանասիրաց Իսահակ վարդապետս Մակուեցի, որդի Սահակ քահանայի որդւոյ Մէլտնի, որդւոյ Քիչի-միրի, որդւոյ Արայէլի, որդւոյ Յոհանիսի, որդւոյ Թաղէոսի, որ յԱկհանց վոչեցելոյ գեղջէ ի յԱրճիշոյ եւ յԱղիտլտոյ...»: Հինդ սերունդ իր նախնիքներէն յիշատակելէ վերջ, կը գրէ թէ աշակերտած է Յակոբ Զուղայեցի կաթողիկոսին, Ս. Էջմիածին սնած եւ վարժած, եւ նոյն հայրապետէն ալ ընդունած՝ քահանայական ձեռնադրութիւնը, վարդապետական սրբազանը եւ «եպիսկոպոսական առաջնորդութիւն սուրբ աթոռոյս Թաղէոսի Առաքելոյն»: Նոյն Յակոբ կաթողիկոսի հրամանով յաջորդած է «փառազարդ ծերունւոյն Մկրտիչ եպս.ի», որ վերանորոգողը եղած է Ս. Թաղէի եկեղեցիին եւ Սրբուհի

Սանդուխտի վկայարանին, իբր գործակից ունենալով Տէր Դանիէլ մը եւ Բեստեհ Տէր Պետրոսը, «որոց Տէր վարձահատոյց լիցի»:

1666 թուին ուրիշ Յիշատակարան մըն ալ կը հայթայթէ մեզի անդրադոյն տեղեկութիւններ Մակուեցիի կենսագրութեան շուրջ: Ատոր հեղինակն ալ ինքն է: Յետ ինքզինքը կոչելու «Առաջնորդ վեհափառ Աթոռոյն Սրբոյն Թաղէոս Առաքելոյ» եւ հաստատելու թէ աշակերտած է Յակոբ կաթողիկոսին, կը յաւելու. «ներկրթեալ ըստ կարի ի հրահանգս վարժարանի Ս. Աթոռոյն (իմա՝ Էջմիածնի – Կ. Ա.) առ ոտս Սիմէոնի քաջ Բարունաստին, արարողին գրեթե անուրբիւն ըստ լեզուիս հայկազեան դեղեցկայարմար քանիւ լաւադոյն քան զառաջինն...»: Սիմէոն հեղինակած է նաեւ Տրամաբանութիւն մը, Հաւաքաբանութիւն մը, որոնք չկային, կը գրէ Սահակ, մեր աղբիւր մէջ. «յայտաց աղբաց նիւթ առեալ եւ յիւրոց առատագոյն մը տաց, յօրինեաց լուսաշաւիղ եւ դիւրամուտ ներածութիւնս առ ամենայն իմաստասիրական հանճարս եւ դիտութիւնս»: Ըստ այս վրկայութեան, Մակուեցին աշակերտած է նաեւ դարուն համբաւաւոր Սիմէոն Վրդ. Զուղայեցիին:

Այսչափ են մեր ծանօթութիւնները Սահակ Վրդ. Մակուեցիին մանկութեան շուրջը:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ԵՒ ՅԱՒԵԼՈՒԱԾԻ ԸՆԹԱՑՔԻՆ ԿԻՐԱՐԿՈՒԱԾ ՍՂՈՒՄՆԵՐ

ԵՅՁ = Ն. ԵՊՍ. ՊՈՂԱՐԵԱՆ, Մայր Յուցակ Ձեռագրաց Ս. Յակոբեանց, Երուսաղէմ, Ա-Ը, 1966-1977:

ՎՅՁ = Հ. Յ. ՏԱՇԵԱՆ, Յուցակ Հայերէն Ձեռագրաց, Վիեննա, 1895:

ԴՀՊ = ԳԻԻՏ Ա. ԳՀՅ. ԱՂԱՆԵՆՅ, Դիւան Հայոց Պատմութեան. Մանր Մատենագիրք (ԺԵ-ԺԹ դար), Թիֆլիս, 1918:

ԵԶԳ = Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ, Երեմիա Զէլէպի Քեօմիւրմեան. Կեանքն եւ գրական Գործունէութիւնը, «Ազգային Մատենադարան», ՃԼԵ, Վիեննա, 1933:

ՎԵՅՁ – Հ. Բ. ՍԱՐԳՍԵԱՆ, Մայր Յուցակ Հայերէն Ձեռագրաց Մատենադարանին Միփաթեանցի վեմետիկ, Վենետիկ – Ս. Ղազար, 1914:

AP. Acta = Archivio de Propaganda Fide, Acta.

AP. Lett. Volg. = Archivio de Propaganda Fide, Lettere Volgari.

AP. SOCG = Archivio de Propaganda Fide, Scritture Originali riferite in Congregazioni Generali.

AP. SC = Archivio de Propaganda Fide, Scritture Originali riferite nei Congressi.

1. Հ. Հ. ՈՍԿԵԱՆ, Վաստորակամ – Վանի վանքերը, Բ., «Ազգային Մատենադ.», ՃԾԱ, Վիեննա, 1942, էջ 481-2, արտասուած Ակինեանի Հաւաքմունք Յիշատակարանէն: Մաշտոցի Մանդ. Զեռ. Թիւ 808, Գիրք Հարցմանց:

2. ԵՅՁ, Դ., Զեռ. Թիւ 1074, էջ 109:

1666 թուի այս ձեռագիրը, որ կը պարունակէ Դիոնիսիոս Արիոս-պաղագի «Յաղագս երկնային Քահանայապետութեան» գործը, Մակ-ուեցիի բարեկամ Յովսէփ Վարդապետին կողմէ արտադրուած է: Թարգմանութիւնը կատարուած էր Ստեփանոս Լեհացի Վրդ.էն, ծա-նօթ՝ Վարդանովիչ աղբանունով, որ աստուածաբանի համբաւ կը վայելէր. էջմիածին եպիսկոպոս ձեռնադրուած՝ Դիւանապետի պաշ-տօն ալ տւնէր³: Մակուեցիին կը գրէ թէ Դիոնիսիոսի յիշեալ գիրքը փափաքած է ունենալ ի հոգեւոր մխիթարութիւն իր անձին:

Սահակ Մակուեցի Առաջնորդ Արտաղի Ս. Թադէի վիճակին

Փիլիպպոս Կաթողիկոսին օրով, Արտաղի Ս. Թադէի վանքին Առաջնորդը Մկրտիչ Եպս. իր միաբաններով ձեռնաբկած էր վերաշի-նելու եկեղեցին ու վանքը սրբաւորաւ քարերով, ամուր եւ գեղեցիկ: 1650 (ՌՂԹ) թուին՝ աշխատանքները աւարտած էին:

1653 թուին ժամատան շինութիւնը վերջացած էր. ասոր յաջոր-դած էին Սրբուհի Սանդուխտի վկայարանին եւ Նահատակ կոչուած եկեղեցիին շինութիւնները, Ս. Թադէի կատարման վայրը: Առաքել Պատմիչ այս տեղեկութիւնները տարէ վերջ, այսպէս կը փակէ. «... եւ կատարեալ զամենայն շինուածս զայսոսիկ, շնորհօք եւ ողորմու-թեամբն Աստուծոյ, նոյն եպիսկոպոսն Մկրտիչ եւ միաբանքն իւր կան անդէն եւ պաշտեն զԱստուած եւ զՍուրբս նորա, ակնկալեալք ողորմութեանն Աստուծոյ, որում փառք յաւիտեանս. ամէն»⁴:

Արտաղի Ս. Թադէի վանքին ու թեմին առաջնորդութեան մէջ յիշեալ Մկրտիչ եպիսկոպոսին յաջորդած է Իսահակ Վրդ. Մակուե-ցիին: Այս յաջորդութիւնը տեղի ունեցած է Յակոբ Կաթողիկոսի կար-գադրութեամբ: Թուականին շուրջ՝ Հ. Հ. Ոսկեան, հետեւելով Հ. Ն. Ակինեանին, կը խորհի թէ 1669 թուին Իսահակ կարգուած է «վի-րատեսուչ սրբոյ Առաքելոյն Թադէոսի»: Մեղի համաձայն չատ ա-ւելի կանուխ եղած է⁵: Վերեւ յիշատակեցինք թէ 1666ին Իսահակ

3. ԵՁ, Դ., 2 հո. Թիւ 1074, էջ 109: - G. PETROWICZ, L'Unione degli Armeni di Polonia con la Santa Sede (1626-1686), «Or. Chr. An.», 135, Roma 1950, p. 148:

Դաւրիթեցիին այս Ստեփանոս Վրդ.ի մասին կը գրէ «մտօքն սուր... վա-րուքն մարբակեցապէս»: Կը յիշատակէ իրմէ թարգմանուած գիրքեր, Փիլիպպոս Կաթողիկոսի օրով. Յովսէպոս, Դիւանապետ Արիտապագացի, զոր վերագոյն յի-շեցինք, Գիրք Պատմառաց (Աստուածաբանութիւն), Հայելի Վարդուց՝ որու մա-սին կը գրէ «յոյժ համեղ եւ ախորժ են բանք այս գրոյ» (Պատմութիւն ԱՌԱՓԵՆՆ ԿԱՐԱՊԵՏԻ ԴԱՒՐԻԹԵՅԻՆ, Վաղարշապատ 1884, Գլ. ԻԹ, էջ 314-315):

4. ԱՌ. ԴԱՒՐԻԹԵՅԻՆ, Պատմութիւն, Գլ. ԻԶ, էջ 343-344: - Հ. Հ. ՈՍԿԵԱՆ, ԵՁ. հտ., էջ 379-380:

5. Հ. Հ. ՈՍԿԵԱՆ, ԵՁ. հտ., էջ 481, Զն. 14: - ԵՁ, Դ., 109, 2 հո. Թիւ 1074:

ինքզինքը կ'անուանէր արդէն իրմէ գրուած Յիշատակարանի մը մէջ՝ «Առաջնորդ վեհափառ Աթոռոյն Սրբոյն Թադէոս Առաքելոյ»:

Գիրք Հարցմանցի վերոյիշեալ Յիշատակարանին մէջ նոյնինքն Սահակ Եպիսկոպոս կը յայտարարէ՝ թէ իր առաջնորդութեան 13րդ տարին միայն կրցած է ունենալ օգնական եպիսկոպոս մը, յանձին Սարգիս Եպս. Կափացիի, ըստ ալոյց Ղրիմեցի, որ եղած էր իր ձեռ-նասուն աշակերտը: Ուրեմն, Սահակ Մակուեցի Արտաղի Առաջնորդ կարգուած կ'ըլլայ 1664ին:

Այս թուականին ստուգութիւնը կը հաստատէ Զաքարիա Սարկա-ւադ: Եղիազար Այնթապցի ինքնընտիր կաթողիկոսի կենսագրութեան մէջ Զաքարիա կը պատմէ թէ, երբ Յակոբ Զուղայեցին Արեւմտա-հայք անցնելու որոշում առած էր, Եղիազարով ստեղծուած եկեղե-ցական երկրպագակութիւնը դարձանելու դիտմամբ, իր ձեռնասունը՝ Իսահակ Մակուեցին եպիսկոպոս ձեռնադրելով աթոռակալ եւ տե-րապահ կարգած է Ս. Աթոռին եւ յետոյ դէպի Երուսաղէմ մեկնած⁶:

Արդ, այս դէպքերը կ'իյնան 1664 տարուոյն վերջերը կամ ալ յա-ջորդ տարուոյն սկիզբները, ինչ որ կը զուգադիպի նոյնինքն Իսահակ Եպս.ին ընձեռած տուեալներուն հետ, զոր վերագոյն յիշատակեցինք:

Յակոբ Կթղ. 1663ի Ապրիլ 30ին հրատարակուած կոնդակ մը ու-նի, զոր լոյս հանեց Յարութիւն Քիւրտեան⁷: Սոյն կոնդակով Հայ-րապետը կ'անջատէր Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքին հոգային ի-րաւասութեան սահմաններէն Գանդիմանի եւ Ճղախոռի շրջանները, յանձնելով դանոնք Իսահակ Մակուեցիին. «Ի վերայ ձեր դէտ զսի-րելի որդին մեզ դիտահակ Վարդապետն փոխանակ մեր...»: Այս վր-կայութեան հիման վրայ տարի մըն ալ ետ տանելու ենք, մինչեւ 1663, Մակուեցիի առաջնորդական պաշտօնին ակտիւնաւորութիւնը Արտաղի մէջ, հաւանօրէն դեռ պարզապէս իբր վարդապետ, առանց եպիսկոպոսական աստիճանի:

Իսահակ Մակուեցիի շինարարական արժանիքները

Մակուեցին ինքն իր մասին գրելով, Արտաղի իր առաջնորդու-թեան շրջանին համար, կը հաստատէ թէ ձեռնաբկած է վանքի պա-րիսպին եւ խուցերուն՝ նմանապէս Կառնուտի ջրմուղին շինութեան:

Յիշեալ ջրմուղը, 350 տարիներ առաջ բերուած էր Զաքարիա Եպիսկոպոսի որդի՝ Մանուէլի ջանքերով, որ ապրած է ԺԴ. դարուն սկիզբները, մականունաւորուած Ծործորեցի: 1315 թուին վանքը ծաղ-կեալ վիճակի մէջ կը դառնուէր: Զաքարիա սերտ յարաբերութեան

6. ԶԱՔԱՐԻԱ ՍԱՐԿԱՒԱԳԻ Պատմութիւն, Վաղարշապատ 1870, Գլ. ԼԹ., էջ 71-72:

7. Ե. ՔԻՐՏԵԱՆ, Նիւքեր Յակոբ Զուղայեցի Կաթողիկոսի կենսագրութեան հա-մար (1655-1680), «Հասկ», ԻԱ (1952), էջ 42-43, 87:

մէջ եղած է իրեն ժամանակակից Յովհաննէս Երզնկացիի կամ Ծոր-ծորեցիին հետ (1270-1332): «... Այժմ շնորհօք Աստուծոյ - կը գրէ Իսահակ Մակուեցին - կրկին նորոգեցաւ եւ յորդարուիս աղբիւրն բերեալ ածաւ ի մէջ վանքիս եւ գեղջիս, հողաբարձութեամբ Սարգիս Վարդապետի Կաթայեցւոյ»: Ասկա, կը յանձնարարէ յիշատակագիրը՝ որ նոյն Սահակ Եպիսկոպոսն է, աղօթքի մէջ յիշել վաստակաւորները եւ տարուէ տարի հոգ տանիլ ջրմուղին պահպանման, նախանձախնդիր՝ հասարակաց օգուտին:

Քանի որ ջրմուղին նորոգութիւնը Սարգիս Վրդ. Կաթայեցիին հողաբարձութեամբ կատարուած է, ատոր թուականը պէտք է 1677ի վերջերը գետեղել, երբ Մակուեցին զինքը իր Վիճակին իբրեւ օգնական ունեցաւ⁸:

1679ին, Բաղրեւանդի Խչ Քիլիսէ կոչուած կաթողիկէն, որ Լանկ Թիմուրի օրերէն քանդուած մնացեր էր, «վերստին նորոգեցաւ - կ'ըսուի - ձեռամբ Իսահակ Վարդապետին»: Ասիկա Բագաւանի Ս. Յովհաննու փառաւոր եկեղեցին ու վանքն է: Հերակլ կայսրը շինել տուած էր զայն 634-640 թուականներուն. որով Ալիշան կը գրէր՝ թէ 1250 տարիներէ ի վեր կանգուն էր այդ յուշարձանը: Նախնիք զայն Ս. Գրիգորի մատուռ կ'անուանէին:

Ալիշան աւելի հանդամանաւոր կերպով կը գրէ՝ թէ Ս. Թադէի վանքին առաջնորդը Իսահակ Եպս., 1685ի Յուլիս 14ին, շրջաբերական մը ուղղած է Փռանկաց աշխարհը - Եւրոպա - հայ վաճառականներուն, Բաղրեւանդի Ս. Գրիգորի հրաշալի եկեղեցիին նորոգութեան համար, որուն ինքը Սահակ Եպս. վեց տարիներէ ի վեր նըւիրուած էր (1680 թուականէն սկսեալ), եւ որ մեծածախս գործ մը ըլլալով՝ տակաւին աւարտած չէր: Սահակ, տեղւոյն միջոցներով, հազիւ կրցեր էր գլուխ հանել Առաքելոց եկեղեցիին վերանորոգութիւնը, մինչ Ս. Գրիգորի եկեղեցին անաւարտ մնացած էր: Առ այս իր հոգեւոր որդին՝ Տէր Սաշիկը Եւրոպա նուիրակ զրկած է: Տեղւոյն իշխանը ստիպեց մեղ, կը գրէ Սահակ իր նամակին մէջ, նորոգել եկեղեցին⁹:

Հ. Համադասպ Ոսկեան, վասպուրական-վանի վամբերը իր ծառայութեան ընթացքին մէջ, 1684 թուի Յիշատակարան մը կը մէջբերէ, որմէ կ'իմանանք թէ, Պարսից Շահ Սիւլէյմանի եւ Տէր Եղիազար Կաթողիկոսի օրով, Իսահակ Վրդ. Մակուեցիի առաջնորդութեան ատեն, հիմերէն նորոգուած է Դաւթի քաղաքի «եւ քոլոր երկրին քաղաքաց եւ գիւղօրէիցն ամենեցուն» Ս. Թադէոս Առաքելի տաճարը¹⁰:

8. Հ. Հ. ՈՍԿԵԱՆ, Ա. Ե. ԽՈՒՆ, էջ 471-475: ԱԼԻՇԱՆ, Հայաստանում, յիշտ. Յիշ. գ. 1. Գ. ԽԱՉԵՐԻԱՆ, Գլխավոր Համալսարանը, Երեւան, 1973, էջ 162-164:

9. ԱԼԻՇԱՆ, Այրարատ, Վանքերի 1890, էջ 529-531:

10. Հ. Հ. ՈՍԿԵԱՆ, Ա. Ե. ԽՈՒՆ, էջ 485:

Հովուական եւ վարչական պատասխանատուութիւններ

Վերեւ տեսանք՝ թէ Յակոբ Զուղայեցին, երբ հարկադրուել էր իր Աթոռէն հեռանալ գէպի Արեւմտահայք, 1664ի վերջերը, Եղիազար Այնթապցիի յարուցած խնդրին կապակցութեամբ, Իսահակ Մակուեցին իբր Աթոռին տեղապահ թողած էր:

Նոյն տարին, Ոնոփրիոս Վրդ. Կարկուտի նախաձեռնութեամբ, Երեւան չարաժողով մը գումարուած է, որուն մասնակցած են քսան-եօթը եպիսկոպոսներ եւ վարդապետներ: Իսահակ Մակուեցին հասկնալի պատճառներով քացակայած է, քանի որ Ոնոփրիոս հետամուտ էր պահնկեց ընել Յակոբ Կաթողիկոսը: Այս ընդդիմութեան ակնարկելով է որ Մակուեցին 1677ի յիշատակարանին վերջերը, Յակոբ Կաթողիկոսի անունը յիշատակելէ վերջ, կը կցէ սա պարբերութիւնը. «որ բաղում հակառակութիւն կրեաց յապստամբաց Ս. Էջմիածնի»¹¹:

Եղիազարեանց հարցով Զուղայեցի Կաթողիկոսին քացակայութիւնը էջմիածնէն տեւած է շուրջ մինչեւ 1673ին կէսերը: Այս քացակայութեան տարիներուն, ժամանակակիցներէն ոմանց համաձայն՝ 1670ի Մայիսին, կամ գուցէ 1672-1673 տարիներու ընթացքին, հաւանորէն Տիարապէքիւրէն, Յակոբ Կթղ. նամակ մը ուղղած է իր Տեղապահին, Իսահակ Վարդապետի, ուր «աչացս լոյս» անուանելով զինք կ'ողջունէ: Նամակը զրուութեան ո'չ տեղ, ո'չ տարեթիւ կը կրէ:

Այս գրութեան շարժառիթը հետեւեալն էր. Դաւթի քանդաներ հասեր էին Կաթողիկոսին, իբր թէ Մակուեցին ազատ ասպարէզ տուած ըլլար քարոզելու յիշեալ քաղաքին մէջ Հռոմէն ժամանած հայ վարդապետի մը՝ Բարսեղ Էրզրումցիին: Ասոր քարոզութիւնները քաղաքին հաւատացեալ ժողովուրդին մէջ ճեղք մը քացեր են, եւ եթէ հոն գտնուած չըլլար Վարդան Վրդ., հաւանորէն Բաղիշեցին, «ժողովուրդն ի մեր հաւատէն ելեալ էր» կ'ըսուի: Անշուշտ, Հայաստանեայց Եկեղեցիէն հեռացած կ'ըլլար, ըսել կ'ուզէ քողոքագիրը:

Կաթողիկոսը նախ կը կշտամբէ Իսահակ Վարդապետը՝ այդ քարոզիչին նկատմամբ իր գիշող կեցուածքին համար, ապա կը պատուիրէ. «Սիրելի որդի, զինչ որ առնես, առանց Միջոյն վարդապետի հրամանին չչարժիս. մինչ ջուր ըմպելը եւս հա'րց, սիրելի որդիս»¹²:

11. Հ. Հ. ՈՍԿԵԱՆ, Ա. Ե. ԽՈՒՆ, էջ 484:

12. AP. SC. v. 3, f. 238. Տէր Բարսեղ Բասիլիոս, այդ օրերուն Հռոմի հայերէնի թարգմանը, նոթ մը կցած է յիշեալ նամակին թարգմանութեան ստորոտը, թէ Յակոբ Կաթողիկոս Տիարանկերտէն գրած է 1670ի Մայիսին յիշեալ նամակը. ինչ որ չի համաձայնի Բարսեղ Էրզրումցի Վրդ.ին ուղեւորութեան հետ: Այս Բարսեղ Էրզրումցի Վարդապետին խնդրութիւնը այլուր պիտի լուսարանենք: Հոս

Կը համարինք թէ այս թրթակցութեան մէջ յիշուած վարդան վարդապետը Բաղիւնցիին ըլլայ, Ամբաստանի վանքի դասարանին հռչակաւոր ուսուցիչը, որ դործած է ԺԷ. դարու երկրորդ կէսին եւ վախճանած՝ 1704ի Մայիս 31ին:

Ծանօթ է նաեւ՝ թէ 1673 Փետրուար 18 թուակիրով մը, Իսահակ Վրդ. հրահանգած է Ոսկան Վրդ. Երեւանցիին, որ Մարտիրոս կը գտնուէր, ձեռնարկել Մաշտոցի տարագրութեան, հաղորդելով Յակոբ Զուգայեցիի Կ. Պոլիսէն յատարած կարգադրութիւնը:

1674ի Յունուար 22ին Փ. Փիսքոփոյ (P. Piscopo), միախոնար եպիսկոպոսին կողմէ Հաւատասիրելու ժողովին ղրկուած նամակէ մը կը տեղեկանանք՝ թէ յիշեալ միախոնարը Ս. Էջմիածին գացեր էր Յակոբ Կաթողիկոսին հանդիպելու համար: Հոն, սոյն եպիսկոպոսը կը տեղեկանար՝ թէ Օսմանեան երկրէն հաղիւ վերադարձած — ուրեմն 1673ին —, Կաթողիկոսը Երեւանի իմանէն եւ պարտատէրերու ճնշումէն նեղուած՝ Սպահան գացեր էր Շահին կողմէ պաշտպանութիւն խնդրելու: Միախոնարը կրցեր է Իսահակ Եպիսկոպոսին հետ տեսակցել, որ գանդատ յայտնած է՝ թէ Ոստիքի Վրդ. Կարկուտ, իմանէն հովանաւորուած, թոյլ չի տար իրեն՝ որ իր տեղապահի պաշտօնը ազատօրէն վարէ¹³:

1675ին Իսահակ Մակուեցի Վան կը գտնուի. եկեղեցական ժողովի մը մասնակցելու գացած է, որ զումարուած էր Սարգիս Վրդ. Զուլախի անտեղի քարոզութիւններուն վերջ տալու համար:

Զուլախ Վրդ.՝ Կիպրոսի Ս. Մակար վանքին Առաջնորդն էր: Արտաքինով խստակրօն եկեղեցականի կերպարանք կը կրէր, պահեցող, մարմնին վրայ մագնէտէն զգալի՝ բեւեռներով պատուած՝ որով կը խոցոտէր ինքզինքը. մէջքին իբր գօտի՝ բարակ պարան մը: «Արքեպիսկոպոս եւ Առաջնորդ էր Կիպրոսի լղղոյն. որոյ ոչ գոյր ձախ ձեռն, ալ իրբեւ զքառասորեայ տղայի էր փոքրիկ», կը բնութագրէ զինք ժամանակագիրը:

Սա, ըստ ժամանակագրին, Վան քաղաքը անյարիր քարոզներ կու տար, զոր ժամանակագիրը «հերձուած» կ'որակէ: Կը քարոզէ

այսքան ըսենք՝ որ Հոռոմի Ուրբանեան վարժարանին աշակերտած է. թէեւ Հոռոմի եկեղեցիին հետ միաբանակցութեան կողմնակից, սակայն Հայաստանեայց եկեղեցիին ամբողջականութեան անտարբեր եղած է, ինչպէս որ եղաւ դժբախտաբար իր անուանակիցը եւ ժամանակակիցը Տէր Բասիլիոս Բարսեղ: Իր անձին հանդէպ, Էջմիածնի շրջանակներուն մէջ, ուր էր նախ քան Հոռոմ երթալը, անպատասխան խորհրդաց մը կար: 1671 թուին՝ Լիվոնոյէն հոլանտական նաւով մը Կ. Պոլիս կը մտնէ: Ատեն մը հոն դործած ըլլալ կը թուի: Գուցէ 1672-3 տարիներուն Դաւթի եղած ըլլայ: Զինքը, հետեւաբար, պէտք է շփոթել իրեն ժամանակակից Տէր Բարսեղ Բասիլիոսին հետ:

13. AP. SOCG, v. 450, f. 154-155.

եղեր՝ թէ «ոչ է պարտ քրիստոնէից կանանց ի ծնանել զտղայս պահել քառասուն»․ ալ այն՝ Աստուածածնին միայն վայել էր պահել»:

Աղմուկը կը ծաւալի. «բարձր վարդապետք» ժողովի կը նստին, որոնցմէ ութին անունները յիշատակուած են: Առաջինը կարգով՝ է «Մակուեցի Իսահակ վարդապետն» եւ ապա «նորին աշակերտ Սարգիս վարդապետն Կաֆային, եւ Վարդան Բաղիւնցիին... եւ Յովսափ վարդապետն Ղափանցիին» որ էր Առաջնորդ քաղաքին» (Վանի): Միւս անդամներն են Մարտիրոս Վրդ. Գաղատացի, Թումա Վրդ. Գանձակեցի, Վարդան Վրդ. Գաւառեցի, Գրիգոր Վրդ. Անարծաթ, բուլիկ մականունանուած՝ իր դժու լեկցալին համար:

Մակուեցիին, անշուշտ իբր Էջմիածնի Տեղապահ, Յակոբ Կաթողիկոսի անունով կը նախադահէ. իսկ Սարգիս Վրդ., 1677ին սկըսեալ, Ս. Թադէի վիճակին օգնականն էր: Վարդան Վրդ. Բաղիւնցիին՝ դարուն մեծագոյն հեղինակութիւններէն էր: Ժողովը կը վճռէ «զանասերի բանս» խօսող Զուլախ վարդապետը քաղաքէն հեռացնել¹⁴:

1677ին Իսահակ Վրդ. Մակուեցի՝ Յակոբ Կթղ.ի կողմէ Բաղէշ կը ղրկուի «վասն նուիրակութեան Ս. Էջմիածնի»: Այն օրերուն, երբ Իսահակ Վրդ. հոն կը գտնուէր, Բաղէշի Առաջնորդը Մեսրոպ Վրդ. Բաղիւնցի, աշակերտ Ներսէս Վրդ. Հղուեցիի, գետամոյն եղած է: Հանգուցեալին եղբայրը Յովհաննէս եւ Մեսրոպ Վրդ.՝ 1640ին Տիգրանակերտի մէջ օրինակուած Աստուածաշունչ մը նուիրած են Ս. Թադէոսի վանքին յիշատակ յաւիտեանակալ¹⁵:

Յակոբ Զուգայեցիի յաջորդութիւնը եւ իսահակ Եպիսկոպոս

Մեսրոպ Եպս. Նշանեան, 1912ին «Տաճար» պարբերականի մէջ (էջ 369-371) Ո՞վ է Յակոբ Դ. Կաթողիկոսին յաջորդը խորագրով յօդուած մը հրատարակած էր, ուր կը հաստատէր թէ հանգուցեալ Հայրապետին յետին կամքը եղած էր՝ որ Իսահակ Մակուեցիին յաջորդէր իրեն:

Մաղաքիա Արքեպս. Օրմանեան, ընդունելով հանդերձ՝ թէ Իսահակ Եպս. մեծարուած եկեղեցական մը եղած ըլլայ եւ թէ, յետ Զու-

14. ԴՉՊ, Անգլ վապուրական Աշխարհի, Ժ. Կ. 106: Կը թուի թէ այս Զուլախ Վրդ.՝ Կարնոյ Յիսուսեան Հայրերուն առաքելութեան դէմ ալ քաղաքին փաշայէն յարուցուած հալածանքին մէջ պատասխանատուութիւն ունեցած ըլլայ: Արդէն կանխապէս ալ Քրիստոսի Յիսուսեան եկեղեցականի մը հետ դաւանական հրապարակային հակահարաբեման մը մասնակցած էր, իբր ընդդիմախօս ունենալով Հ. Վիլլիզ գիտնական Յիսուսեան կրօնաւորը, որմէ պարտուած մնաց: Երբ Սուլթան Մուսթաֆա Բ. գլխաւոր տուաւ Կարնոյ փաշան, Զուլախ վարդապետն ալ Ս. Էջմիածնի ապաւինեցաւ. (Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ, Մխիթար Սեբաստացի, «Հանգէս Ամսօրեայ», ԿԳ (1949), սիւն. 374, 378, 380):

15. Մաշտոցի Մտնդ., Զեռ. թիւ 187, էր. 453բ: Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ, Բաղէշի դպրոցը (1500-1700), «Հանգէս Ամսօրեայ», ԿԵ (1951), սիւն. 505-506:

դայեցի Կաթողիկոսին մահուան, Գլխ օրհնութեան մը առաջած ըլլայ Կ. Պոլիս իբր Կաթողիկոս, ասիկա բաւարար չի նկատեր սակայն, որպէսզի Մակունցին՝ առանց օծումի՝ Կաթողիկոսներու շարքին մէջ դասուի¹⁶։ Ուստի «Սահակ Կթղ.ի մը գոյութիւնը», իբր յաջորդ Յակոբ Զուղայեցիի, առեղծոածային կը յայտարարէ։ Մենք պիտի աւելցնենք՝ թէ եկեղեցական կանոններուն համաձայն, նաեւ Հայաստանեայց Եկեղեցիին, նման պարագաներու մէջ, որպէսզի Աթոռի մը յաջորդութիւնը կանոնական ոյժ ունենայ, հարկաւոր է իբր նախապայման՝ ընտրական Սիւնհոգոսին դէմ լուրջան հաւանութիւնը հանդուցեալ Հայրապետին կողմէ արտայայտուած կամքին։ Հետեւաբար Կաթողիկոսական օծումն ալ, ըստ ինքեան, առանց այս հաւանութեան, անբաւարար է, մեր կարծիքով։ Թողունք որ, այս սրբազային, որեւէ փաստ չկայ թէ սոյն օծումը տրուած ըլլայ Մակունցիին։ Հետեւաբար համաձայն ենք Օրմանեանի տեսակէտին՝ թէ Իսահակ Եպս. Մակունցի յաջորդ եղած չէ Զուղայեցի Կթղ.ին։ Միւս կողմէ, սակայն, իբր պատմական եղելութիւն կը հաստատենք միեւնոյն ատեն՝ թէ հանդուցեալ Հայրապետին փերջին կամքը եղած է որ իրեն յաջորդէր իր աշակերտը Իսահակ Եպս.։ Կամք՝ որ յարգուած չէ, այլեւայլ պատճառներով։

Այսպիսի կտակի կամ ծրագրի մը մասին, վերադրուած Յակոբ Զուղայեցիին, ասոր մահէն արդէն տարիներ առաջ արձագանդը կը հասնի մեզի նաեւ օտարականի մը վկայութեամբ։ Փ. Փիսքոփոյ Եպիսկոպոսն է այդ անձը։ Ասիկա, իբր պատգամաւոր առաջուած Հռոմի եկեղեցական իշխանութիւններէն Պարսից Շահին, 1674ի Յունուարին կը հաղորդէր իր մեծաւորներուն՝ թէ այցելած է Էջմիածին, բայց հոն չէ գտած Կաթողիկոսը, որովհետեւ շուրջ ութը ամիս առաջ՝ հաղիւ Արեւմտահայքէն իր Գահը վերադարձած, Երեւանի խանի ճշնամներէն խուսափելով, Սպահան անցած է Շահին սրաշտպանութիւնը խնդրելու։ Փիսքոփոյ կը դրէ որ լսած է արժանահաւատ անձերէ, թէ Կաթողիկոսը մտադիր է հրաժարիլ եւ Շահին միջոցով փոխանձել իր իշխանութիւնը Իսահակ Եպիսկոպոսին, եւ թէ ինքը կը խորհի երթալ Հռոմ, բանակցելու համար Պարսին հետ, միարանական խնդրի շուրջ¹⁷։

Յակոբ Կաթողիկոսի այս կամքին հաւաստի վկաներն են մանաւանդ երկու հայ վարդապետներ. Գրիգոր Վրդ. Կեսարացի, զոր մենք Կրտսեր կը կոչենք՝ Պոլսոյ համանուն Պատրիարքէն զանազանելու համար, եւ Աստուածասուր Վրդ. Թմբուկ։ Այս զոյգ վարդապետներ-

բուն կողմէ նամակ մը գրուած է Երուսաղէմ, առ Եղիազար, 10 Օգոստոս 1680ին։ Անոնք, յետ համառօտիւ ակնարկելու՝ Յակոբ Կաթողիկոսի Տիգրանակերտէն Պոլիս անցքին, 1680ի Աստուածայայտնութեան տօնէն վերջ կրած հիւանդութեան, եւ մինչեւ Յուլիս շարունակուող Փիղիքապէս վատառողջ վիճակին, կը գրեն հետեւեալը. «Պիսկ կտակ վեհին այս եղեւ առաջի բաղմաց. զի հարկեալ ոմանց՝ թէ ո՞վ իցէ յետքո նստելոց յԱթոռն, ասացեր էր՝ թէ յառաջ ասացեր եմ վասն Սահակ վարդապետին, զնոյն եւ աթմ վերստին հաստատեմ կտակաւ։ Նա՛ է իմ եւ Ս. Աթոռոյն ժառանգն։ Յետոյ զմեզ կոչեաց եւ դարձեալ կրկնեաց զնոյն բան. մեք ասացաք՝ թէ լինի թէ ըստ ժամանակիս կրկնեաց զնոյն բան. մեք ասացաք՝ թէ լինի թէ ըստ ժամանակիս կտակիս եթէ ոչ կամեցին լինել զիսահակ վարդապետն Կաթողիկոս, միարանեալք առանց խառնութեան, զով ոք կամին՝ ընտրեալ զիցեն յԱթոռն, զի մի՛ յաղաղա երկրպագակութեան աւերեացի Սուրբ Տունն։ Եւ յանձն արար Տեսունդ վեհի եւ Մարտիրոս վարդապետին հոգալ զայս»¹⁸։

Զոյգ վարդապետները թախանձաբար կ'աղերսեն Եղիազարին, որուն յանձնած էր, կը գրէին, մահամերձ Կաթողիկոսը իր կտակին դործադրութիւնը. «Խալ մեք որք աստ յայամ ազոյ պատահեցաք եւ լուսք զպատուիրանս կտակի հանդուցեալ արքոյ Հօրն մեծի, առ ոստքո անկեալ աղերսեմք, զի փութանակի հրաման թղթոյ թո հասուցանիցես յԱթոռն Սուրբ (էջմիածնի), զի մի՛ եղծ(ց)ի կտակ Հոգեւոր Տիրին։ Զի Սահակ վարդապետն, հրամանաւ զփտակ ես եւ զխոսն, նմա յանձն արատցես յԱթոռն Սուրբ, եւ հայրութիւն թո մի՛ վերջացուցես ի նմանէ, այլ եւ աստ գրեցես ամենայն յարեւելեան առաջնորդաց եւ վարդապետաց, նաեւ թուղթ մի՛ Զուղայեցւոց, զի առանց հակառակութեան զՍահակ վարդապետն յառաջ կոչեցեն։ Որովհետեւ յանձն արար քեզ [հանդուցեալն]։ Քանզի Միքայէլ վարդապետն եւս մեռաւ, հրամանաւ ողջ լինիւ. այլ այնպէս մարդ չկայ, դապետն եւս մեռաւ, հրամանաւ ողջ լինիւ. այլ այնպէս մարդ չկայ, բայց թէ ոմանք նորաքոյսի հակառակող են, աստեացես մեծահրաման սաստկութեամբ, զի կտակ Հոգեւոր Տիրին հաստատուն պահեցեն, զի յետ Աստուծոյ ունիմք մեր Հայր եւ օգնական զՏէրդ եւ Սուրբ էջմիածինն ի քեզ է յանձն, եւ Տէրդ մեր ողջ լիցի ի գրեալն Քրիստոս»¹⁹ (ընդդժումը մեզմէ - Կ. Ա.)։

18. ԶԶՆ, Բ., տպ. 1953, 260. 186, էջ 164բ։

19. Անդ, էջ 165։ Այս Միքայէլ վարդապետն ալ Յակոբ Կաթողիկոսի աշակերտներէն է եւ անոր յաջորդած է Մաղարդայ վանքին ստաւորադութեան մէջ։ Իբր ճշմարտ եւ հեղահոգի, բարերարոյ եւ բարեհամբաւ աստուածարան՝ ճանչցուած է ժամանակակիցներէն։ Վախճանած է 1680ին, Յակոբ Կաթողիկոսէն քանի մը ամիս առաջ (Հ. Հ. ՈՍԿԱՆ, Պ. Կ. Կ. 547, ծն. 31)։ Այս Միքայէլ վարդա-

16. Մ. ԱՐՔ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Ազգայնատու, Բ, Կ. Պոլիս, 1914, սիւն. 2022-2024։ Հ. ԱԿԻՆԵԱՆ, ԵԶՔ, էջ 179։

17. AP. SOCG, v. 450, f. 154-155.

Այս թուղթը ինքնին պերճախօս է :

Այս նամակագիրները չունին վերապահումներ՝ որպեսզի յարգուէր հանդուցեալ Հայրապետին կամքը : Կը տառամասին միայն ինչ ինչ եկեղեցական շրջանակներու որդեգրելիք դիրքի մասին, որոնց դերը հիմնական էր յաջորդին ընտրութեան համար. մանաւանդ կը խորհին թէ կը պարսէին հեղինակաւոր անձեր, յարգել տալու համար Հայրապետին կտակը : Ոմանք նորաքոյսի հակառակող, Ձուռայեցիներու մէջէն, կասկած կը ներշնչէին իրենց : Ուստի կը դիմեն Եղիազար Կաթողիկոսի հեղինակաւոր միջամտութեան, որուն յանձնած էր իր կտակը մահամերձ Յակոբ Ձուռայեցին :

Կ. Պոլսոյ լատին եպիսկոպոսն ալ, Կասպարինի, 1680 Օգոստ. 22 թուակիր պրութեամբը, մինչ կը հաղորդէ Հաւատաստիւնի ժողովի Կարգինալներուն՝ մահը Յակոբ Կաթողիկոսի, որու յուղարկաւորութեան ինքն ալ անձամբ մասնակցած էր հայ եկեղեցականներու կողքին, կ'ակնարկէ նաեւ հանդուցեալի սկիզբին կամքին՝ իր յաջորդութեան նկատմամբ, թէ իրը «սթուակից» (coadiutor) եւ յաջորդ Իսահակ եպիսկոպոսը նշանակած է :

Լատին եկեղեցւոյ կանոնադիտական լեզուով «coadiutor» եղբը կը նշանակէ արդէն թեմի մը օղնական եպիսկոպոսը յաջորդութեան իրաւունքով : Բայց նամակագիրը չի դժանար այդ մասնադիտական բառով ու կ'աւելցնէ «յաջորդ» բառը, իր միտքը աւելի յստակօրէն արտայայտելու համար²⁰ :

Նմանապէս, Կարապետ Վրդ. Անդրիանցի, Լիւթոնոյէն, 1680ի Դեկտ. 16ին կը դէր Հաւատաստիւնի ժողովին՝ թէ Ադրիանուպոլսի եպիսկոպոսն հրաւիրուած, անոր մահէն առաջ, յաջորդելու համար քաղաքին Առաջնորդութեան, յետաձգած էր իր մեկնումը, թելադրուած նաեւ Տէր Բարսեղէն (Բասիլիոս), մինչեւ որ ստուգուէր Ս. Էջմիածնի Աթոռին վրայ Սահակ եպիսկոպոսի յաջորդութիւնը, բայց թէ այլեւս չէր ուղեր յետաձգել իր ճամբորդութիւնը. ուստի կը խընդրէ Ս. Ժողովին արտօնութիւնը : Ժողովը, 1681ի Յունուար 28ի նիստին, քննարկած է Անդրիանցի վարդապետին այս աղերսը : Այս վրկայութիւնն ալ կու գայ հաստատելու այն ընդհանուր շտապը որ տարածուած էր, եւ նոյնիսկ մինչեւ Լիւթոնոյ հասած վեց ամսուան ընթացքին, թէ Յակոբ Դ. վախճանեալ Կաթողիկոսը իբրեւ իրեն յաջորդ ուղած էր Սահակ Եպս. Մակուեցին²¹ :

պետը պէտք է դանազանել Միքայէլ Վրդ. Աստապատցիէն, որ 1681ի Յունիս 21ին դեռ կ'ապրէր եւ ստորագրած է սոյն թուին Էջմիածնի Սիմահողոսէն մեկնող հրաւերը առ Եղիազար Այնթապցի : 18րդ կարգի վրայ է. դեռ երիտասարդ էր ուրեմն (ԵՅՁ, Ա., 2եռ. 158, էջ 480բ) :

20. AP, SOCG, v. 481, f. 45-45v.

21. AP. Acta, v. 51, f. 29-30. — SOCG, v. 481, f. 123-124.

Յակոբ Ձուռայեցիի այս կամքը իր յաջորդին վերաբերմամբ՝ տասնեակ տարիներ յետոյ ալ տակաւին կ'արձագանդէ :

Այսպէս, երբ Նահապետ Եղեսացի Կաթողիկոսը Էջմիածնի Աթոռէն վար կ'առնուի 1696ին, անշուշտ միշտ այլապէս իշխանաւորներու միջամտութեամբ, բայց հայ եկեղեցական դասի որոշ մէկ մասին մեքենայութեամբ, ոմանց ուշադրութիւնը Իսահակ Մակուեցիին վրայ կը դառնայ :

Նախիջևանի լատինահայ թեմի Ունիթոռներէն Ճովաննի Պարթոլոմէոյ Թորրի (Fr. Giovanni Bartolomeo Torri), 1696 Հոկտեմբեր 5 թուակիրով, Հաւատաստիւնի Քարտուղարին կը դէր՝ թէ Պր. Ադարիա, իր աղեկեցութիւնը բանեցնելով Պարսից Շահին մօտ, դործակցած էր Նահապետը վար առնելու ձեռնարկին, եւ թէ այդ ձեռնարկին դիտումը եղած ըլլար դահ բարձրացնել Իսահակ Եպս. Մակուեցին, համբաւուած եւ յարգուած եկեղեցական մը Հայերու միջեւ, որոնք դայն մականուանած են Սահակ Արդար : Սակայն Ստեփանոս Եպս. Ձուռայեցի, 500 թումանի կաշառով, յաջողած է իրեն ի նպաստ չըջել թաղաւորին հրամանը²² :

Կ. Պոլսոյ վերոյիշեալ լատին եպիսկոպոսը՝ Կասպարինին ալ 1696ի Նոյեմբեր 25ին միեւնոյն տեղեկութիւնը հաղորդած է Հռոմ, եւ Հաւատաստիւնի Կարգինալներու ժողովին 1697 Մարտի 15ի նիստին ընթացքին՝ Կարգինալ Եանսոն (Janson) այդ մասին զեկուցած է ժողովականներուն²³ :

Մանօթ է թէ Ս. Էջմիածնի Սիմահողոսը նկատի չառաւ Յակոբ Ձուռայեցիի կամքը, ինչպէս որ վերոյիշեալ երկու հայ եկեղեցականները կը կասկածէին : Նախընտրեց դահ հրաւիրել հակաթոռ կաթողիկոսը, որ ընդունեցաւ իրեն եղած առաջարկը : Ի՞նչ եղած է արթեօք Սահակ Արդար Եպիսկոպոսին կեցութեամբ : 1682 Մարտի 18 թրդեօք Սահակ Արդար Եպիսկոպոսին տխրողասաւոր Եպիսկոպոս Ֆրանսուա Փիքէ, Ապարաների հայալատին վանքէն, կը գրէ Հաւատաստիւնի Քարտուղարին. «Այժմ Ս. Էջմիածինը կառավարողն է Ստեփանոս Վրդ. Վարդանովիչ, լեհահայ Եպիսկոպոսը : Իսկ Իսահակ Վրդ. Դաւրէժ քաշուած է : Յակոբ Կաթողիկոսի յաջորդը չէ» : Ըստ այսմ, Յակոբ Ձուռայեցիի մահէն յետոյ, Աթոռի թափուր շրջանին — վասնզի տակաւին նորընտիր Եղիազարը Էջմիածին վերադարձած չէր —, կը դադրէր Իսահակ Եպիսկոպոսի տեղապահութեան պաշտօնը եւ ոչ թէ, ինչպէս Օրմանեան կը կարծէ²⁴, Արտաղի թեմին վրայ Առաջնորդ անուանուելու թուականէն սկսեալ :

22. AP. SC. Armeni, v. 4, f. 432-432v.

23. AP. Acta, v. 67, f. 101v; SOCG, v. 526, f. 452-459.

24. Ազգապատում, Բ, հմ. 1798 :

Կը խորհինք թէ «Արդար» կոչումին արժանացած այս հայ եկեղեցականը ոչ միայն խնդիրներ յարուցած չըլլայ հանդուցեալ Հայրապետին կտակէն իրեն վիճակող գերբի մը պաշտպանութեան ի խնդիր, այլ Սիւնհոգական Հայրերուն ազատութիւնը յարգելով՝ անշուշտ քաջութեամբ ըլլայ, ինչպէս վերոյիշեալ օտարականը կը հաւորդէ:

Խաւիակ Եպիսկոպոսի հաղորդակցութիւնը
Հռոմի Եկեղեցիին հետ

Մ. Արքեպս. Օրմանեան, յետ հաստատելու թէ Իսահակ Եպս. Ս. Էջմիածնի Աթոռին յաջորդած է, կը յաւելու. «Այս առիթու նորէն Սահակն ալ եռանդուն կաթողիկոս ցուցնելու ջանքեր կը կրկնուին»²⁵: Եթէ «կաթողիկոս» իբր հասարակաց կոչում մը նկատուի ջանհեցիներու կամ ունիթոններու՝ անշուշտ թէ այդպէս էր Սահակ: Բայց եկեղեցական հաղորդակցութիւն կը պահէր Հռոմի Ս. Աթոռին հետ, ինչպէս սրբալի երեւի հետեւեալ տողերէն:

Ֆրանսուա Փիքէ (Francois Piquet) Եպիսկոպոսը, 1682 Ապրիլ 18ի իր վերեւ յիշուած նամակին մէջ, ուղղուած Հաւատաստիւնի Ժողովին, յետ հաղորդելու թէ Իննովկենտիոս ԺԱ. Բահանայապետին Համառօտագիծ քուղքը յանձնած է Արտաղու Սահակ Եպս.ին, կը յաւելու թէ նա սիրոյ եւ եկեղեցական հաղորդակցութեան զգացումներով տողորուած է Հռոմի Եկեղեցիին հանդէպ²⁶:

Այդ թուականէն աւելի առաջ, 1673ին, Ս. Երկրի փրանկիսկեան առաքելութեան «Պահապան»ը (Custos, Custode), Հաւատաստիւնի Ս. Ժողովին ուղղած մէկ նամակին մէջ, յետ տալու տեղեկութիւններ Նոր Զուգայի հայերու մասին՝ որոնց գումարը յիսուն հազարի կը հասնէր եւ ուր վեղարաւոր Հայրերը առաքելութիւն մ'ալ ունէին, կը գովէր Սահակ Եպիսկոպոսը հետեւեալ բառերով. «Նոյնիսկ Պարսկաստանի Պատրիարքը (Յակոբ Կաթողիկոսի մասին է խօսքը - Կ.Ա.), իր օգնական Եպիսկոպոսին հետ՝ որ Սահակ կը կոչուի. մեծ առաքինութեամբ, եռանդով եւ արժանիքներով օժտուած անձ մը, խանդավառ՝ որքան կարելի է ըլլալ՝ իր ազգին միաբանութեան համար Հռոմէական Սուրբ Եկեղեցիին հետ, զոր գովելէ չի դադարիր իր քա-

րոյներուն մէջ, յայտարարելով զայն՝ աշխարհի բոլոր եկեղեցիներուն մայրը»²⁷:

Փրանկիսկեան կրօնաւորին այս խօսքերը, անշուշտ, պարզ բանակամական յարաբերութենէն աւելի բան մը կ'արտայայտեն, որ եկեղեցական հաղորդակցութեան կը վերաբերի:

Երեմիա Զէյէպի Գէօմիւրճեան, Ազուլեաց Եպիսկոպոս՝ Տէր Պետրոս աստուածաբան Վարդապետին դրած իր անթուական մէկ նամակին մէջ, զոր կարելի է սակայն՝ բովանդակութենէն դատելով՝ 1681-82 տարիներուն գետեղել, այսինքն՝ Յակոբ Զուգայեցիի մահէն ետք Աթոռի թափուր շրջանին, կը գրէ. «Արդ ոչ ոք քեզ նմանեցաւ. թէպէտ չըթամք միաբանէին, այլ ոչ սրտիւք: Զի ոմանք զՄովսէսին փոքրօրէնութեան սակի եւ ոմանք զՍահակին (Մակուեցին - Կ. Ա.) երկարակութեան, որ ցուցեր զթուղթն վասն նորա գրեալ. ոմանք զԴաւթին ձեռնբեղցութեան ցոյութիւն պատճառեալ, եւ այլք զՎատարկութեանը սկզբնաւորութիւն՝ որ այլուստ յուրաստ լինէին, զի մի յաջողեցին պատիւն եւ անունն այդ քեզ»²⁸:

Վարդան Եպս. Յունանեան դեռ աւելի յատկօրէն կը վկայէ այդ մասին: Արդարեւ Եւդոկիայի (Թոքաթի) իր քաղաքակիցներուն ուղղած Թուղթ Բաջալերակաւին մէջ, Յունանեան Եպս. հետեւեալը կը գրէ. «Իսահակ Վրդ. Մակուեցի, աշակերտ Յակոբայ Կաթողիկոսի, առաջին Արքեպիսկոպոս Մեծին Հայաստանի յԱրտաղ պաւստի, ուր է դամբարան Սրբոյ Առաքելոյն Թադէի, այր առաքինապէր եւ դիտնական, ի ձեռն իմ արար զգաւանութիւն Եկեղեցւոյն Հռոմայ, ի վասն Բադրեւանդայ, որ յայն Եպիսկոպոսայ, յամի Տեառն ՌՈԶԲԻՆ (1682), մինչ չըլէր քարոզութեամբ ի Հայաստան, եւ զնոյն յրեաց առ Իննովկենցիոս Փափն Աթանորոգ»²⁹: Պարզ է որ կանոնական ձեւակաւութիւն մըն էր ասիկա, հետեւանք՝ պատմական եւ առաւելապէս քաղաքական աննպաստ ազդակներու պատճառաւ խղուած եկեղեցական յարաբերութեան եւ հաղորդակցութեան: Այսպէս՝ Իսահակ Եպս. աստով ոչ դաւանամիտի եղաւ, ոչ ալ ուրացաւ իր հայրենի եկեղեցին, քանի որ անշուշտ ինքն ալ այնպէս կը խորհէր թէ խորքին մէջ իսկական որեւէ տարբերութիւն չկար ընդմէջ Հայաստանեայց եւ Հռոմի Եկեղեցիներու դաւանանքին, այլ թէ կային լոկ բանաձեւումի եւ արտայայտութեան տարբերութիւններ:

25. Ազգապատում, հտ. Բ., 2624. 12 ԱՄՍ, 579: Կը մատնանշենք որ հեղինակին այս առաքումը տապալահան առեղծուած մըն է: Գրեգոր Վրդ. Պետրովիչ իր համբարատար պրպտումով զայն լուծեց: Իրեն մեր շնորհակալութիւնը: Կը խորհինք, ուրեմն, թէ առաքումն ըլլայ՝ ՀԱ. 1912, թիւ 10, էջ 579, ուր վայ Գր. Վրդ. Գալմաթեանի յօդուածը. «Ո՞վ է Զուգայեցի Յակոբ Կաթողիկոսին յաջորդը»:

26. AP. SOCG, v. 490, f. 252-254v.

27. I. DA SEGGLIANO, L'opera dei Cappuccini per l'unione dei cristiani nel Vicino Oriente durante il sec. XVII, Orientalia Christiana Analecta, 163, Roma 1962, pp. 293-294; Documenti inediti, «Collectanea franciscana», XVIII (1948), p. 138; XXIII (1953), p. 317.

28. ԵԶԳ., Օրգր., էջ 432:

29. ՎՅԶ., էջ 113ա: - Թուղթ Բաջալերակաւ, գրուած է Լիով, 1703 թուին, Վարդան Եպս. Յունանեանի որ ծագումով Թոքաթցի էր:

Ստեփանոս Լեհացի դրեթէ բառացիօրէն կը հաստատէ Վարդան Յունանեանի վկայութիւնը. «Իսահակ Վարդապետն Մակունցի, աշակերտ Յակոբայ Կաթողիկոսի... Առաջնորդն Աթոռոյն Թաղէոսի Սուրբ Առաքելոյն, այդ յոյժ իմաստուն եւ առաքինի, մինչ զի Արդար Սահակ Վոչիւր, առաջի Ա. (°) Վարդանայ Յունանեան, մինչդեռ աս բարոյեցի ընդ Հայաստան շրջէր, արար զդաւանութիւն ուղղափառութեան եւ զնոյն դաւանութիւնն իւր յղեաց առ Իննովչեցիոս ԺԱ. փապն»³⁰:

Հաւանորէն Սահակ Մակունցիի Հռոմի Եկեղեցիին նկատմամբ այս բաց վերաբերումը ըլլար շարժառիթը՝ որուն համար զինք իրր իր յաջորդը կ'ուզէր տեսնել Յակոբ Զուլապեցի Կաթողիկոս, որ պիտի վախճանէր Պոլիս՝ դէպի Հռոմ իր ուղեւորութեան ընթացքին:

Սահակ Եպիսկոպոսի Հռոմի հետ եկեղեցական հաղորդակցութեան դեռ աւելի հեղինակաւոր կերպով կը վկայէ Հաւատաւորիւնի Ժողովը:

Իսկապէս ան 1681 Մայիս 26ին առած իր պաշտօնական որոշումով կը յայտնէ հետեւեալը, զոր բնագրէն թարգմանաբար կ'արտահայտենք.

«Տեղեկութիւններ հասած ըրբաւով՝ թէ Իսահակ, կաթողիկէ եպիսկոպոսը Ս. Թաղէոս Առաքելի, որ Դաւրէժ դնի իր բնակութիւնը, Պարսկաստան, յայտարարուած արդէն իբր օւնական (Coadiutor) եւ յաջորդ Հայոց Գերադոյն Պատրիարքին (իմա՝ Կաթողիկոս - Կ. Ա.) - որ Կ. Պոլիս վախճանած է 1680ի Օգոստոսին - եւ որ խոնարհութեամբ կը մերժէ ընտրութեան հաւանիլ, կը խնդրուի Զերդ Սրբութենէն (Իննովչեցիոս ԺԱ. Պապին ուղղուած է Հաւատաւորիւնի այս աղերսը. Կ. Ա.), որպէսզի հաճի Համառօտագիծ քուդ-քով (Breve) մը յորդորել զինք ընդունելու ընտրութիւնը, ծանօթ ըլլալով որ նա եռանդուն կաթողիկէ է եւ բարի (անձ), ուսկից յուսալի է նոյն աղբիւն ամբողջական յարումը վաթուղիկէութեան. վասն զի աղբիւնի եւ յարգուած անձ է ու նուիրեալ մը՝ միութեան դործին:

«Նա մանաւանդ որ Երուսաղէմի Պատրիարքն ալ (Եղիազար Այնթապցիի մատին է ակնարկը - Կ. Ա.) հայ եպիսկոպոսներուն դրած է՝ թէ իբր յիշեալ Սահակը հաւատաւորի, ինքն ալ պատրաստ է զինքը ճանչնալու. այլապէս որեւէ ուրիշի մը ընտրութիւնը խախտելու համար՝ պատրաստ է ընդդիմանալու»³¹:

30. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԼԵՀԱՏԻ, Ժամանակագրութիւն կամ Տարեկամք Եկեղեցական, Վրենա 1964, էջ 186:

31. AP. UDIENZE 1680-1690, v. 2, f. 64. Հաւատաւորիւնի Ժողովի Դիւանին Udienze կոչուած հաւաքածոն կը բովանդակէ այն խնդիրները՝ որոնց լուծումին համար Ժողովին Իշխանաւորները անձեռնհաս լինելով, Սրբազան Պապին կողմէ պարբերաբար ունեցողութեան ժամեր ունին - սովորաբար զէթ ամիսը երկու

Այս վկայութեան արժէքը ակնհայտ է մեր հարցին առնչութեամբ: Հաւատաւորիւնի Ժողովը այդպիսի քաջ մը առնելու չէր յանդերձ, եթէ լիովին վստահութիւն ունեցած չըլլար Սահակ Եպս. Մակունցիի որդեգրած դիրքին եւ հաղորդակցութեան Հռոմի Եկեղեցիին հետ:

Ուշագրաւ կէտ մըն ալ այս վաւերացութիւնն բովանդակութեան մէջ՝ այն է որ Երուսաղէմ նստող Եղիազար հակաթոռ Կաթողիկոսը համամիտ է Սահակին յաջորդութեան Ս. Էջմիածնի Աթոռին, բայց ոչ երրորդ անձի մը ընտրութեան: Ապացոյց՝ թէ Սահակ Եպիսկոպոսին հրաժարելու պարագային, ինք կը մնար իբր թեկնածու, նախընտրուած անշուշտ Սիւնհոդոսի Հայրերուն մէկ հատուածէն:

Սահակ Վրդ. Մակունցի՝

Էջմիածնի դատաստանական Ատեմին առջեւ

Ստեփանոս Վրդ. Լեհացի Ռօշթա, իր Տարեգիրքին մէջ, յետ ակնարկելու 1682ին Իսահակ Եպիսկոպոսի կատարած ուղղափառութեան դաւանութեան Յունանեան Եպս.ին առջեւ, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Եղիազարի մասին գրելով, իբր այս վերջինս արդէն Էջմիածնի Աթոռին դահակալած էր, կը յաւելու. Իսահակ Եպս. «ամբաստանեալ ի վստահառաց՝ վասն այսորիկ ուղղափառութեան, հրապարակաւ ի մէջ եկեղեցւոյն Էջմիածնի, առաջի Եղիազար Կթղ.ին դատի. եւ առ ի պատիժ գոթուսն տան գերծանիլ դատողքն»³²: Արտադի Եպս. մօրուաց գերծանով պատուհատելով, Եղիազար գոհացում տուած կ'ըլլար անոնց՝ որ զայն իբր կաթուղիկ վամբաստանէին:

Եկեղեցական այս պատիժը յիշատակելէ յետոյ, Ստեփանոս Լեհացին կը կցէ հետեւեալը. «Բայց կաթողիկոսն - այսինքն Եղիազար Այնթապցին - առ ինքն սրահէ զՎարդանն ի շարադրել գլոնդակա եւ գիւնան իւր հոգալ: Այսպէս տայ նմա տիրել հին Մենաստանի, զի եւ ինքն էր Եղիազար ծածուկ ուղղափառ եւ այսպէս եկաց մինչեւ 1686 Օգոստոս 13»³³: Վարդան Եպս. Յունանեանի մասին է ակնարկը:

անգամ - եւ անոր քննութեան ու հաւանութեան կ'ենթարկեն հարցը: Դիւանին այս վաւերացութիւնը, ինչպէս ուրիշ մէկ քանի վաւերացութիւն՝ որ Յաւելուածին մէջ է, ազնուօրէն մեր տրամադրութեան դրուեցան Հ. Սահակ Վրդ. Զեմեմեանի կողմէ. իրեն մեր շնորհակալութիւնը:

32. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԼԵՀԱՏԻ, Ամր:

33. ՍՏ. ԼԵՀԱՏԻ, Թշ. գծ., էջ 185: Վարդան Եպս. Յունանեան, Ժէ. դարուն երկրորդ կէսին եռանդուն բարոյիչներէն մէկը եղած է: Մեծն Ալեքսանդր Մատուածարանութեան հայ գրչագիրի մը Յիշատակարանին մէջ, ինքն իր մասին ինչ ինչ տեղեկութիւններ կու տայ. «Մոնաղ՝ Դրոզըւոյ, Սաղոնաց ստորոտը. անուղձ՝ Թոխատու, որ է մերձ Կոմանու. վարժեալ զհայկականն ի Վաղարշապատ -

Լեհացիի Տաքեգիրքին այս վերջին պարբերությունը: «Ապա տայ նմա տիրել հին Մենաստանի», քիչ մը մթին է:

Հին մենաստանն է Բաղրեւանդի Իւշ Գիլիսէ ըստածը այլադրվածներէն, Ս. Յովհաննէս եկեղեցին եւ յարակից վանքը:

«Տայ նմա տիրել»ը շատ հաւանօրէն իմանալու է Յունանեան եպիսկոպոսի մասին եւ ոչ թէ Մակուեցիին՝ որ մինչեւ մահը մնաց Առաջնորդ Ս. Թադէի վանքին: Ստոյգ է որ Մակուեցին ասեմ մը դբադած է Բաղրեւանդի աւերակ եկեղեցիներուն վերաշինութեամբ ալ, բայց ատիկա 1679-1680 տարիներուն եղած է առաւելապէս, մինչ տակաւին Յակոբ Կթղ. ողջ էր. եւ կամ 1685 թուին՝ երբ Յունանեան Եպս. դեռ Հայաստանի զաւառներուն մէջ էր, մանաւանդ Բաղրեւանդի մէջ, որուն իր գործակցութիւնը չէ մերժած անշուշտ Մակուեցին:

Յունանեան 1683 Հոկտ. 19 թուին, Հայաստանէն դրած է Հաւատաստիւնի Քարտուղար Գերս. Զիւլոյին՝ թէ չորս ամիսներ բանտարկուելէ վերջ, էջմիածին, Վրաց իշխանին միջամտութեամբ ազատ արձակուած է եւ Կարնոյ մօտ, Բասենի վանքը առաքուած:

Էջմիածին - եւ զհռոմէականն ի Լեօնապատ, ի վարժարանի մեծի վեհապետին Օծերոյն Փրկչին երեսփոխանի: Մինչ Վերին Հայք - իմա Բարձր Հայք - կը պանդխտանայի, կը գրէ, յաճախ օրինակած եմ հայ դրջադրներ, որոնք Լեհաց երկիրը կը պակսէին:

1665 թուին, Յունանեան՝ Յակոբ Կթղ.ին նուիրակ Պօղոս Արքեպս. Թոթաթիւն հետ էջմիածնէն Լիով կ'անցնի. արդէն սարկաւադ էր: Հոն ասեմ մը կ'աշակերտի Կղ. Կալանոսի, անշուշտ լատիներէն սորվելու համար, քաղաքին հայ վարժարանին մէջ, որ նոր հիմնուած էր: Ապա կ'անցնի Հռոմ, Ուրբանեան Վարժարանը: 1670ի Դեկտ. 8ին կուսակրօն քահանայ ձեռնադրուած է: Լիով կը վերադառնայ, ուր երկար չի մնար. հայրենիք կ'անցնի քարոզչական ցուպի ձեռնի, կը շրջի Արեւմտահայքի ալիւսալլ զաւառները: Բասեան զաւառը եղած ասեմ, ինչպէս Ալիւսան կը վկայէ, Պատմական Միւրտիչ Եպս.էն նուիրակ կը զրկուի 1671 թուին, հանդանակելու համար ի նպաստ Ս. Աստուածածին վանքին: Այցելած է Պատմական, Հերթեւ եւ Թորդան գիւղերը. այս վերջին գիւղին հասցէին կը գրէ. «Բամ գրքաւ քամ զատամուսն առած» (ԱԽՇԱՆ, րարատ, 24ա: Կամնից, էջ 197):

Ալիւսան (Այրարատ, էջ 532բ-533) կը գրէ թէ Յունանեան Եպս.ը քարոզած է նաեւ Արաշկերտ, եւ թէ Բաղրեւանդայ եկեղեցին ու վանքը հայ Վաթրիկոսներու համայնքի կեդրոն եղած են: Կը յիշատակէ թէ այդ վանքին մէջ է որ Յունանեան Եպս. ընդունած է, ինչպէս վերադոյն գրեցինք, Իսահակ Մակուեցի Եպս.ին միաբանական ակտը Հռոմի Եկեղեցիին հետ: ԺԸ. դարուն սկիզբը, սոյն վանքին առաջնորդն ալ՝ Միթթար՝ համախոհ եղած է վերադարձաւ Եպս.ներուն: Ասոր յաջորդներն են որոնք դէմ եղած են՝ «Կաթողիկէ» համայնքին եւ հալածանք ալ յարուցած. Գաւառ, Զաքարիա եւ Միւրտիչ, ինչպէս որ կը վկայեն, կը գրէ, Պօղոս Վրդ. Վանցի ու Հ. Պօղոս Վրդ. Մէհէրեան: Այս վերջին 1780 թուին վիճակագրական տեղեկագիր մըն ալ տուած է, ուր 13 գիւղերու մէջ շուրջ 4660 հայ կաթողիկէ հաւատացեալներ կ'ապրին եղեր իրենց 16 քահանաներով:

Ստեփանոս Լեհացին, ինչպէս տեսանք վերեւ, կը վկայէր թէ Եղիարար Կթղ. Յունանեան Եպիսկոպոսը դործածած է իբր դիւանապետ: Առեղծուած է մեզի Յունանեանին բանտարկութիւնը: Ամէն պարագայի, իբր դիւանապետ արեւելք է պաշտօնավարած ըլլայ՝ նախ քան կալանաւորուիլը. որովհետեւ ազատ արձակուելէն յետոյ Բասենի վանքը անցած է, ուր մնացած ըլլալու է մինչեւ 1685ի վերջերը, զի նոյն տարւոյն Դեկտ. 17ին Հալէպ է, ուսկից կը մեկնի դէպի իր թեմը՝ Լիով, ուր մտած է արդէն 1686ի Հոկտ. 2ին³⁴:

Հոսկ նոյն ժամանակաշրջանը կը յաւելու. «Եւ այսպէս եկաց մինչեւ 1686 Օգոստոս 13»: Այսինքն, Յունանեան Եպիսկոպոսը մինչեւ այդ թուականը մնաց քարոզութեան մէջ Հայաստան, մանաւանդ Բաղրեւանդի շրջանին մէջ:

Ինչո՞ւ Լեհացի ժամանակագիրին այս հոգը՝ շեշտելու թէ Յունանեան մնաց Հայաստան մինչեւ յիշեալ թուականը: Պարզ է. Յունանեան Եպս. ձեռնադրուած էր իբր Նիկողայոս Թորոսովիչին - առ հասարակ իբր Նիկոլ ճանչցուած - աթոռակից եպիսկոպոս (coadiutor), այսինքն յաջորդութեան իրաւունքով: Զիջողաբար իրեն թոյլ տրուած էր միայն, այդ պաշտօնը ունենալով հանդերձ, շարունակել իր քարոզչութիւնը Թորոսիոյ հայաբնակ զաւառներուն մէջ ցորձան ողջ էր Թորոսովիչ: Այս վերջինիս մահուամբ, պարտական էր վերադառնալ Լիով՝ իր եպիսկոպոսական վիճակը դրաւելու:

Սահակ Մակուեցիի քղթակցութիւնները Հռոմի հետ

Վերեւ յիշատակեցինք թէ Իսահակ Եպս. 1685ի Յուլի 14ին Եւրոպայի հայ վաճառականներուն Վոչ ըրած էր՝ Բաղրեւանդի Ս. Գրիգոր տաճարին նորոգութեան հետամուտ, մինչ տակաւին Յունանեան Եպս. Հայաստանէն չէր մեկնած:

1691 թուին, Սահակ Եպս.՝ Փիլիպպոս Մակուեցի երիտասարդ դպիրը Հռոմի Ուրբանեան վարժարանը ղրկեց: Ստեփանոս Լեհացի Ռօճա կը հաստատէ՝ թէ ինքը այս վերջինիս աշակերտակից եղած է յիշեալ վարժարանին մէջ:

1694ի Հոկտ. 11 թուակիրով մը, ստորագրուած թէ՛ Մակուեցի Սահակ Եպիսկոպոսէն եւ թէ իրեն օգնական Սարգիս Եպս. Կաֆայէն, ասոնք կը յանձնարարեն մասնաւորապէս իննովկենտիոս ԺԲ. Պապին (1691-1700) իրենց սանը, վերոյիշեալ ուսանողը, որպէսզի լաւադոյն կերպով հրահանգուէր փիլիսոփայական եւ աստուածաբանական ուսմանց մէջ: Յաջորդ տարիներուն ալ, մինչեւ 1700 թուականը, այս երկու եպիսկոպոսները կը թաղթաղեցին սոյն վարժարանի տնօրէնութեան հետ, յայտնելով անոր իրենց գոհունակութիւնը եւ

չնորհակալուածիւնը սոյն աշակերտին կրթութեան ի նպաստ թափուած խնամքին համար³⁵ :

Այս փիլիսոփայութեան ուսանողը հայրենիք զառնարով՝ կուսակրօն քահանայ կը ձեռնադրուի Իսահակ Մակունցիէն. քանի մը տարիներ կը նուիրուի իր քահանայական պաշտօնին եւ անակնկալ մահով առ յաւիտենականութիւն կը փոխադրուի: Ստեփանոս Լեւոնցի կը գրէ. հայրենիք սկերակարձած «առ սլարդասարեւոյն իւր, զկնի սուղ ժամանակի վախճանի, ոչ առանց մեծի տրտմութեան ամենեցուն»: Դաւրէթի Փրանկիսկեան Վեղարաւոր վանատան մեծաւորը՝ զինք իբր սրբաւորն քահանայ մը կը ներկայացնէ իր թղթակցութեան մէջ:

1698 թուին, երբ իննսուկենտիոս ԺԲ. Նահապետ կաթողիկոսին ոսկեգօծ սեղան մը ընծայեց, միաժամանակ՝ Սահակ Արդարին ալ թաղ մը նուիրած է, փակ Սարգիս Կարա. Կաթողիկոս՝ ուրար մը (եմիւսիոն³⁶) :

Սահակ Մակունցիի վերջին տարիները

1698ին, վը գրէ Ստեփանոս Լեւոնցի, Թաւրիզի մեծատուն՝ Մատթէոս Աղա Հռոմ եկած է, մինչ ինքն ալ աշակերտ էր տակաւին, «եւ խալի մը ասորչմեայ ոսկեթել, զճրագարանս երկու զարեպարեայս եւ զերկու բիրեղէն բաժակս ի պատուական ականց զոտոս ունելով» նուիրած է Պապին: Մատթէոս Աղա այսպէս ՀՍ. ի ժողովէն հրաման հանել տուած է՝ Լիւթոնոյ եկեղեցի մը կարենալ շինելու Հայոց համար, Չատիկը ստեղծու պայմանաւ Յուլիան Տոմարի համաձայն, եւ ոչ թէ Գրիգորեան Տոմարով. ու յաջողած է: Լեւոնցի կը սէր թէ այս խնդրանքին յաջողութեան համար օրտակար եղած է նաեւ Աստուածատուր Եսայ. Ներսիսեանի միջամտութիւնը³⁶ :

Լիւթոնոյի եկեղեցիին շինութեան վերաբերմամբ, Իսահակ Մակունցի, Նահապետ Կաթողիկոսի յանձնարարութեամբ, 1700ի Յունիս 11ին Ս. Թադէի վանքէն նամակ մը ղրկած է Մատթէոս Աղային, յորդորելով զինք փութով գլուխ հանել դործը: Նամակագիրը կ'աւելցնէ իր կողմէ. «տեսանք ծածուկ նամակը՝ զոր անոր (առ Նահապետ Կթղ.) գրած էիր, դեղեցիկ ոճով, քու ախրոյդ եւ միաբանութեանդ մատին Հռոմի Սուրբ Եկեղեցիին հետ եւ Լիւթոնոյ շինութեանը եկեղեցիի մասին: Չայն կարգալով՝ ըլլա՛յ Կաթողիկոսը, ըլլա՛յ բոլոր Եպիսկոպոսներն ու Վարդապետները մեծ ուրախութեամբ լեցուեցան, գովելով քու այս հաւատարիմ հողածութիւնդ»: Հետեւաբար Կաթողիկոսը անոնց պրելով, քեզ ալ քաջալերել կ'ուզէր դործին յաջողութեան համար: Պարին նուիրելիք ընծաներն ալ Կաթողիկոսը

պիտի ղրկէ Ձմիւռնիոյ Յովնէի Եպիսկոպոսին ձեռքով: Յարդ խափանուեցաւ անոր դործադրութիւնը, վանքերու եւ եկեղեցիներու աւերածին պատճառով³⁷ :

Դիտենք որ Լիւթոնոյի Հայոց եկեղեցիին հիմնարկէք տեղի ունեցած է 1701 Ապրիլ 23ին, Սոյ Աղարիս Բ. Կաթողիկոսին նախադահութեամբ, հրետանիի 210 ռումբերու արձակմամբ: Աւա՛ղ, մերօրեայ երկրորդ համաշխարհական պատերազմին, ռումբերու տարափին տակ հիմնադրատակ վնաս այդ տաճարը:

1699 (ՌՃՅԸ) թուին, Յունուար ամսուն ակիդները, «Մեծ եւ անուանի Արդար Իսահակ Վրդ.ն եկն ի Վան, — կը գրէ Անգլ Վապուրակամ Աշխարի ժամանակադրութեան հեղինակը —, որ էր այր ծերունի եւ յոյժ առաքինի եւ ամենայն ներքին եւ արտաքին գիտութեամբ եւ փիլիսոփայական իմաստութեամբ զարդարեալ, եւ քաղաքացիքն յոյժ պատուով եւ փափաքանօք ընդունեցին զնա, իբրեւ ըզլուսաւորիչն Հայոց. եւ յետ երեք ամսոյ մեծ պարգևօք առաքեցին զնա յԱթոռ իւր, ի Թադէոս Առաքելոյ վանս»³⁸ :

Սահակ Մակունցիի մահը (1702)

Իսահակ Եպս. Մակունցի վախճանած է 1702 թուին, ինչպէս կը կարդանք հետեւեալ Յիշատակարանին մէջ, որուն հեղինակն է Համթեցի Իգնատիոս Երէց, վերանորոգողը Վանայ Ս. Պետրոս եկեղեցիին, որ ինքզինքը աշակերտ ալ կ'անուանէ Իսահակ Եպիսկոպոսի: Յիշատակարանը հանուած է Վանի Ս. Պետրոս եկեղեցիի Աւետարանէ մը, 1706ի Ապրիլ 1ին գրուած: Հոն այսպէս բնութագրուած է Իսահակ Եպս. «այր մեծահամբաւ եւ խստակրօն, քանչեւի եւ հրաշալործ, որ ի թուին ՌՃԾԱ (1702) առ Աստուած փոխեցաւ, եւ կայ եղեալ յՈւլքիլիսէն ի յիւրում Աթոռին, ի ձախակողմ խորանին, եւ առնէ մեծամեծ քանչեւիք սուրբ գերեզման նորա, ի փառս Աստուծոյ եւ ի սրարծանս քրիստոնէից»³⁹ :

Թէ Իգնատիոս Համթեցի երէցին այս դավաստը անհիմն չէ, հոս բերենք նաեւ օտարականի մը դատումը՝ Իսահակ Վրդ. Մակունցիի ներքին կեանքի հոգեւոր փայլին վերաբերեալ: Եւրոպացի միսիոնարի մը վկայութիւնն է դա, զոր Գր. Վրդ. Գալէմբարեանէն կոչած էր Օրմանեան Արքեպս., ինչպէս վերագրոյն ակնարկեցինք: Ահա անոր վկայութիւնը. «Թաւրէթի Արքեպս.ն Իսահակ, զոր կը կոչեն Արդար, անբասիր վարուցը համար, նշանաւորագոյնն է այն Վրդ.ներուն մէջ,

37. ՍՏ. ԼԵՀԱՅԻ, ԳԶ. գծ., էջ 192: AP. SC. v. 4, f. 633.

38. ԴՀՊ. Ժ. ս., 118:

39. ԴՀՊ. Ժ. ս., 381-382. Ժամանակադրութիւն Համթեցի Իգնատիոս Երէցի, Վանի Ս. Պետրոս-Պողոս եկեղեցիի Աւետարանէն հանուած:

35. AP. SC. v. 4, f. 187-191, 340, 374, 487; SC. v. 5; 667, 695.

36. ՍՏ. ԼԵՀԱՅԻ, ԳԶ. գծ., էջ 189:

որոնք յայտնապէս կաթողիկէ հաւատքը կը դաւանին: Կը մխիթարուիմ, կը գրէ առաքեալ մը (missionnaire), երբեմն երբեմն անոր հետ խօսակցելով: Շատ բարի եւ մեծապէս օրինակելի անձնաւորութիւն է: Շատերն ապահովացուցին զիս, որ անիկա չի շերտան մեծ մասն աղօթքով կ'անցընէ, եւ ես գիտեմ, որ բացի ծոմապահէի բաղմաթիւ օրերէն, որ Հայոց քով կը պահուին, նաեւ շարաթ օրը պահէր կը պահէր՝ ի յարգանս Հռոմէական Եկեղեցւոյ: Շատ աշակերտներ ունի, որոնց ներշնչած է այն զբաղմունքն, զոր ունի ուղղափառ հաւատքի հանդէպ...: Նոյն Յակոբ (Կաթողիկոս Զուղայեցի), որ ուղեց այն մխիթարութեամբ վախճանիլ՝ որ եռանդուն կաթողիկէ մ'իրեն յաջորդէ, իրեն յաջորդն անուանեց զՍահակ, որ ըստ միաբան կարծեաց ըստ Հայերու, կաթողիկոսութեան ուրիշ ամէնէն աւելի արժանաւորագրեմն էր: Այսու հանդերձ՝ Եղիազար Կաթողիկոսն ընտրեցին, վասնզի կը վախճային՝ որ վերջինս իր անհանդարտ բնաւորութեամբ չնորոգէ այն խռովութիւնները, զոր յարուցած էր Յակոբայ Կաթողիկոսութեան ատեն: Եւ առաքելին Սահակ, որ կը սոսկար այս ատենանէն իրբեւ ծանրակշիռ բեռէ մը, կամօք հաւանութիւն տուաւ սոյն ընտրութեան...»⁴⁰:

Այս է Արդար Իսահակ յորջորջուած հայ հոգեւորականին՝ պատմութեան թողած բարի անունը:

ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՊՍ. ԱՄԱՏՈՒՆԻ

ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ

Հետեւեալ էջերուն մէջ կ'արտաստենք Իսահակ Եպս. Մակունցիին քղբակցութենէն ինչ որ մեզի ծանօթ է: Ասոնք, բոլորն ալ, պահուած են Արեւմուտք, Վատիկանի եւ Ս. Ղազարի դիւաններուն մէջ: Բաղձալի պիտի ըլլար նաեւ հրատարակութիւնը անոնց՝ որոնք Արեւելք, ազգային կամ օտար կեդրոններու մէջ, քերեւս գոյութիւն ունենան, լրացնելու համար Մակունցիի կենսագրութեան համապատկերը:

Թիւ 1

(AP. Udienze 1680-1690, v. 2, f. 64)

1681 Մայիս 26 – Հետեւեալը բնագիրն է այն աղերսին՝ զոր Հաւատաստիւնի ժողովը որոշած է ներկայացնել Իննովկենտիոս ԺԱ. Պապին, խնդրելու համար անկէ որ Համառօտադիւթ Գիր (Brevis) մը գրէ Սահակ Եպս. Մակունցիին, յորդորելով զինքը չհրաժարի Ս. Էջմիածնի Աթոռին յաջորդելու անուանումէն:

Essendo venuto avviso che Isach vescovo cattolico di S. Tadeo Apostolo residente in Tavis nella Persia già dichiarata per Coadiutore e Successore del Supremo Patriarca degli Armeni morto in Costantinopoli in Agosto del 1680, ricusi per la sua humiltà di acconsentire alla sua elezione, si supplica vostra Santità degnarsi d'esortarlo con un breve ad accettarlo, essend'egli cattolico scoperto di gran zelo e bontà da cui si potrebbe sperare la totale riduzione di quella nazione al Catholicismo per essere persona potente e stimata et applicata all'unione. Tanto più che il patriarca di Gerusalemme ha scritto ai vescovi Armeni che venendo confermato il detto Isach egli era pronto a riconoscerlo, altrimenti haverebbe egli mosso lite per impedire ogni altra elezione.

Թիւ 2

(AP. SC. v. 4, f. 205)

1686ի այս քուղբը ուղղած է Սահակ Եպս. Հաւատաստիւնի ժողովի Կարդինալներուն, Հռոմ, ուր գացեր էր Տէր Խաչիկ Բախանայ՝ իր պարտքերուն կարգադրութեան համար, որ 2000 դուկատի կը բարձրանար:

Ձրանշխիւս Եպիսկոպոսը, որ յիշուած է հոն, մեզի ծանօթ Ֆրանսուա Փիքէն է, Պապին դեսպանը՝ Պարսից Շահին մօտ:

40. Հ. ԳՐ. ԳԱԼԵՄԲԱՐԵԱՆ, Ո՞վ է Զուղայեցի Յակոբ Գ. Կաթողիկոսին յաջորդը, «Հանդէս Ամսօրեայ», (ԻԶ.) 1912, սիւն. 579-580: Estat présent de l'Arménie, tant pour le temporal que pour le spiritual, Paris, 1694, p. 140. Սահակ Արդար Եպս.ի աշակերտներէն մէկն ալ յիշատակուած է 6 Դեկտ. 1699ին, Երուսաղէմ, Ներսէս Վրդ. մը (ԵՅԶ, Բ, Զեռ. 598, էջ 640ր):

Համբուրեմ գնեբրաանս ոսից սրբադան եւ հոգեւոր Հօրն հանուրց ծայրադոյն Քահանայապետին: Ամենապանծալի պատկ եղեալ ի վրուկ կաթողիկէ սուրբ Եկեղեցւոյ, եւ ջահ անշիջանելի բարձրացեալ ի դերամբարձ աշտանակի, լուսատու տիեզերաց ճառագայթիւք ճշմարտութեան, Սին հաւատոյ հաստատութեան եւ սրբածանք քրիստոնէական բարեպաշտութեան, Ամենապատիւ եւ բարերջանիկ սուրբ Հարք Սուրբ Ժողովոյն Հոռմէական, մատուցի ողջոյն Քրիստոսական, խոնարհեալ դիմօք երկրպագութեան Ձերում մեծապառութեան:

Յայտ լիցի Ձերում վսեմութեան, զի ըստ առաքելական բանի, վշտագնեալ անդամս Քրիստոսի, խնդամք ընդ փառս Գլխոյդ Եկեղեցւոյ, եւ իբրեւ մեր համարելով՝ մոռանամք զթշուառութիւնս մեր, եւ յուսով ապասեմք այցելութեան Տեառն, վրայեալ արդէն ի շնորհս, որ հեղանի ի վերադոյն Գլխոյն Վահայետին սրբադան եւ հոգեւոր Հօրն հանրականի քրիստոնէականի: Առ որ մեծաւ յուսով եւ յոյնաթախիծ սրտիւ դիմեաց Տէր Խաչիկդ, քահանայ Թարվիղեցի, որ յաղղմանէ չարին հանդիպեալ պէսպէս փորձութեան, մանաւանդ վասն հաւատոյս Քրիստոսի, որ մինչեւ ի մահ դատաարարեալ կըշտամբեցաւ եւ դարարանոցէ ուղղտու կախեցաւ եւ ի հաւատոյն ոչ թիւրեցաւ, եւ թէպէտ այցելութեամբ Տեառն աղատեցաւ, այլ բազում ջանիւ եւ կաշառանօք՝ վասն որոյ անկաւ ի ներքոյ ծանրաբեռնի պատուց, չահով եւ վաշխով, յորմէ յուսահատեալ եւ վհատեալ զօրհանապաղ ի վարանման եւ ի տրտմութեան կայր, ոչ դիտելով զեյս իրացն գտանել: Ձորոյ զաղէտ տարակուսանացն տեսեալ, եւ ամենայն իրաց եւ որպիսութեան դորին իրադեկ եղեալ առաքելաշնորհ եղբարքն սուրբ Կափիչոցն, աղղեցին երանելի սուրբ Եպիսկոպոսին Յրանչիսկոսի, որ է էլչի Սրբադան Փափին. եւ նա ըստ իւրում բարեգլխութեան քաջախերեալ մխիթարեաց, եւ առ Ձեր բարեփառութիւնն յուսով ուղարկեաց, ըստ որում գրեալ է առ Ձեր մեծանձնութիւնն, ընդունել զդա՝ ըստ որում փափաքեալ դար:

Ընդ որս եւ մեք, տրուպս եւ անարգս յամենայնի, համարձակեցաք զրեւ աղերսական եւ վկայական թուղթս, որպէսզի այսու զիղձս իմ որ ունիմ առ Ձեր Սրբութիւն՝ ընծայեցից եւ նշանակեցից: Եւ Դուք ըստ Ձերում աստուածազուծ հայրախնամ քթութեան, ընկալչիք դովաւ զիղձս մեր, եւ արժանի համարեալիք աւրհնութեան եւ շնորհաց եւ այցելութեան Ձերոյ: Եւ զաղէտս դորին աղղ արասջիք Սրբադան Հօրն եւ ծայրադոյն Քահանայապետին, թերեւս դիւրութիւն ինչ լիցի դմին անտանելի ցաւոց դորա վասն Քրիստոսի: Եւ զոր ինչ դմա առնէք՝ մեզ համարեալիք եւ մանաւանդ Քրիստոսի: Աղաչեմ չառնել անտես զխնդրուածս մեր. ողջ լերուք:

Ընդ իս համակամ սիրով երկրպագութիւն մատուցանէ եւ Սարգիս Վրդ. Կափայեցի, ըղձիւ փափաքեալ Ձերում աւրհնութեան:

Դրեցաւ ի թվականի Փրիչին ՌՌՁԵ ամին, եւ ըստ Հայկականի ՌՃԼԴ ամին, յամսեան Յունիսի Ի-ԻԱ. (= 1686 Յունիս 20-21):

Իսահակ Վարդապետէ

Որ է Վերադարձուց Սուրբ Թաղէոսի Առաքելոյն

Տ. Կ.

Թիւ 3

(AP. SC. v. 4, f. 190)

Հետեւեալ նամակին մէջ յիշատակուած Յովհաննէս Վրդ. ք է նոյն ինքն Հոյով մականունով ծանօթ եկեղեցականը, իսկ Բարսեղն է Տէր Բաքիլիոս Բարսեղը՝ որ 1696 թուին Հոռմ կը գտնուէր, իբր քաղաք ման Հաւատասփիւռի ժողովին եւ հայերէնի ուսուցիչ Ուրբանեան վարժարանի հայ աշակերտներուն:

Փիլիպպոսն է Սահակ Մակունցիի սանը, որուն ակնարկած ենք մեր յօդուածին մէջ:

Քրիստոսական ողջոյն համարական սիրով եւ եռափափաք կառօտիւ մատուցանեմ բարերջանիկ որդեազդ եւ վսեմախոհ հարազատացդ, Յովհաննէս աստուածաբան Վարդապետի եւ Բարսեղի անաղանջական փաղիւրայի, լրմամբ երկնաւոր խնդութեամբն յարամեալ ձեզ ի սրբածանս մեր եւ ի փառս Քրիստոսի:

Գլխութիւն լիցի խոհեմութեան ձերում, զի ըստ առաքելական բանին, զի՞նչ է մեր յոյս կամ խնդութիւն վրամ պատկ պարծանաց, եթէ ոչ դուք ի Տէր: Վասն որոյ բազում վատահոգութեամբ եւ մեծաւ յուսով զհոգեծին գորդեալիք իմ զՓիլիպպոսդ, առաքեցի ի համալսարան դերասպան՝ մօրն խմաստութեան, որպէսզի ըստ բաղձանաց իւրոց ներակրթեցի ուսմամբ մակացութեան: Ձոր եւ ի ձեզ հարազատութիւն յանձնեմ եւ ի ձեզ ապաստան՝ առաքեցի զդա, որ յամենայն իմ սոյն է եւ հարազատ որդի եւ մխիթարութիւն սրտի. տակաջն ոչ արդելի առ արդ ուսման փափաք լցուցանել ըստ ըղձիցն: Յաղապար որոյ խնդրեմ, զի հոգ տարջիք եւ խնամատար լիջիք դմա ի հոգեւոր եւ ի մարմնաւոր կարիս, եւ ի մտաւոր եւ ի բանական ուսմունս, առնել ըստ ձեզ, յիշատակ բարի ձեզ:

Հայցեմք ի Տեառնէ, զի ըստ երախտեաց ձերոց՝ վարձս մեծապէս ընկալջիք ի Քրիստոսէ, ըստ քանքարաշահ ծառային բարւոյ եւ հաստատարի:

Ոնդրեմ դարձեալ զի վասն հոգեաց եւ անձին եւ ընտելեան զանազանութեան, դիւրահաս բանիւք շարադրեցէք, զի թէ ի պատմայ ոչ մտցէ, սակայն ձեռագրածիւք ոչ սակաւ արդիւնք ընծայէ Եկեղեցոյ Քրիստոսի, եւ մանաւանդ հայրազունեաց տխմար մանկանց: Որոյ փոխարէնն համարձակութիւն մեծ ունիլ ակն ունիմ առաջի Քրիստոսի, ըստ ուղիղ դիտաւորութեան ձերում: Ողջամբ կալջիք ի Տէր:

Ողջոյն մատուցանէ ձեզ Կաֆայեցի Սարգիս Վարդապետն, որպէս եւ գրեալ է առ ձեզ, եւ զնոյն պատանին ձեզ յանձն առնէ:

Գրեցաւ ի Թվականիս մերում ՌՃԽ ամի (= 1691), յամսեան Յունվարի է. երորդի

Իսահակ Վարդապետէ

Վերառեսուչ Սուրբ Աթոռոյ Թաղէոս Առաքելոյն

Տ. Կ.

Թիւ 4

(AP. SC. v. 4, f. 340)

1695 Հոկտ. 7ի այս նամակը ուղղուած է Հաւատասփիւռի Կարդիմալներուն: Սահակ Եպս. կը յանձնարարէ անոնց Ուրբանեան վարժարանի աշակերտ Փիլիպպոսը, խնդրելով որ յատուկ ուշադրութիւն դարձնեն անոր վրայ:

Համբուրեմք զներքանս Սրբազան Վեհապետին ծայրադոյն Քահանայապետին, բարեփառ եւ երիցս երանեալ, տիեզերախումբ եւ աստուածաբան Սրբազան Ժողովոյդ, հաւատարիմ հաղադրապետացն խորհրդոյն աստուածային, յողնահանձար Կարտինալաց եւ բարերջանիկ Վարդապետացդ. ողջոյն Յիսուսաւանդ սիրով հոգեւորակահաւ մատուցի ձեզ ի ներքեւեալ եւ ի տտորահակեալ անձնէ, փափաքողէ Ձերում շնորհի, լրմամբ երկնաւոր խնդութեանն, յարամընալ ի Տէր, Ձերովք համայն:

Գիտովթիւն չիցի վեհանձնութեան Ձերում, զի ըստ Տեառն հրամանի՝ Դուք էք լոյս աշխարհի եղեալ ի պլուս աշտանակի բարձրութեան եւ ճարգն լուցեալ, ի նսեմացեալ եւ ի խաւարչուտ ժամանակիս մթութեան, որովք ցանկամբ առ ժամանակ մի վայելել ի ճառագայթ(թ)ից լուսոյ Ձերոյ:

Յաղաքս որոյ խնդրեմ ի հոգեդարդ եւ ի պորոպագոսթ Հարցդ սրբոց, զի զորդեակդ իմ գփիլիպպոս սարկաւադդ, որ է մեր հոգեծին դասիկ, զոր առաքելի առ Ձեր վեհանձնութիւնդ, որ աստուածադուր խնամատար էք որբոց եւ տառապելոց եւ մանաւանդ մեր Հայկազուն աղղիս: Զի այդ պատանի տղայդ, որ յատուկ իմ է եւ առ իս է անեալ

ի մանկութենէ, ալիտի թողուք որ զուսումն փիլիսոփայութեան եւ աստուածաբանութեան՝ կատարեալ ուսցի եւ ի պլուս հանցէ, որպէս օրէն է Ձերում դերադարդ կարգաւորութեան եւ աստուածային ենթադատութեան եւ ուղիղ ընտրութեան: Որպէս զի ի լրութենէ Ձերմէ արծարծեալ, պատրոյզն առկայծեալ լիցի մեզ ի միտիթարութիւն եւ ի տիպիանս, զառամեալ ծերութեան մերում:

Թերեւս ի վերջին թշուառութեանս մերում յոյս ապահովութեան եւ ակնկալութիւն բարութեան ընկալցուք՝ ի յանդոյս վայրի ընկեցեալքս: Զի Դուք էք փառք մեր եւ պարծանք, յոյս եւ ակնկալութիւն հաւատոյ քրիստոնէական եւ սիւն հաստատութեան ամբիժ ուղղափառութեան:

Զորդեակդ իմ զորբացեալ կարօտեալ ամենամաքուր ըստեանց Մօրդ լուսոյ՝ մի՛ քաղցեալ մնասցէ, եւ աղքատ փափկութեան ծարաւիդ՝ մի՛ պատքեալ եւ թալկացեալ լիցի յամէնառատ քարութենէդ Ձերմէ:

Յուսացեալ ի Ձեր աստուածափրկութիւնդ՝ առաքեցաք ի Ձեր ծառայութիւն զորք մեր, եւ որպէս վայել է մեծանձնութեան Ձերում՝ այնպէս հոգասլիք:

Հայցեմք թղթով սրտիւ ի պետական գլխոյն մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ, զի որպէս էքդ հաստատուն եւ անդրդուելի ի վերայ վիմին հաւատոյ, նոյնպէս անշարժ եւ անյերիւրելի եւ անյեղլի պահեսցէ, բարձր ի պլուս պարծանք, ի փառս Քրիստոսի եւ ի պարծանս մեր Ազգիս:

Ողջ լիջիք քրիստոսունակ Սուրբ Ժողովդ յարաձգական յաւտեմիւ:

Գրեցաւ ի թիւ Կենարարին ՌՈՂԴ ամին (= 1695), ի Հոկտեմբերի է. ի դրան Սրբոյ Առաքելոյն Թաղէոսի: Եւ ի նորին պաշտօնատար եւ հոգաբարձուք

Իսահակ եւ Սարգիս Վարդապետաց
եւ նուառտ Եպիսկոպոսաց

Տ. Կ.

Տ. Կ.

Թիւ 5

(AP. SC. v. 4, f. 487)

Սահակ Եպս., 1697 Մեպտ. 4 քուակիր նամակով մը, որուն միայն լատիներէն թարգմանութենէն պատահիկ մը ունինք, Հաւատասփիւռի ժողովին կը գրէ՝ Թէ իրեն ծանօթ է Ս. ժողովի փոյթը, որպէսզի Ուրբանեան վարժարանի հայագգի շրջանաւարտ աշակերտներուն քահանայական ձեռնադրութիւնը հայ ծէսով կատարուի: Փիլիպպոսը

ինք կ'ուզէ՝ ձեռնադրել, ուստի կը խնդրէ որ հայրենիք վերադառնալ եւ հանդիսապէս իրմէ ձեռնադրուի. մանաւանդ որ դուրսէն ձեռնադրուած եկողները դժուարաւ ընդունելի կ'ըլլան ժողովուրդէն:

Ժողովը ընթացք տուած է Սահակ Եպիսկոպոսի այս իրաւացի խնդրանքին:

Թիւ 6

(AP. SC. v. 4, f. 633)

1700 թուին, Սահակ Եպիսկոպոսի կողմէ Լիվոռնոյ՝ Պաքոն Աղա-յին ուղղուած նամակին միայն լատիներէն թարգմանութիւնը ունինք Հաւատաստիւնի դիւանին մէջ: Այդ թարգմանութիւնը կ'արտատը-պենք հոս՝ կցելով անոր մեր կողմէ կատարուած հայերէնի վերա-ծում մը:

(Fol. 633) Fragmentum Epistolae Illustrissimi ac Reveren-
dissimi Domini Isaaci Episcopi Taurisensis Armeni directae ad D.
Baronem Agà anno 1700 XI Junii.

Jesu Christi humilis servus Isaac Vartabied Episcopus Sanc-
tae et Apostolicae Sedis Sancti Thaddei Apostoli, nobili et inclito
spirituali filio meo Domino Agà salutem et perpetuam felicitatem
una cum divina benedictione.

Quanta sit pietas amorque tuus erga Deum, ex bonis ac fruc-
tiferis operibus tuis manifestum est Deo, et hominibus. Cum enim
apud Nahabied Patriarcham moraremur, vidimus tuas secretas
litteras ad ipsum perelegantem stylo conscriptas de amore et unione
cum Sancta Romana Ecclesia, deque aedificanda Liburni Ecclesia;
quibus lectis tum Patriarcha, tum etiam omnes Episcopi, atque
magistri maximo impleti sunt gaudio, laudantes fidelem hanc sol-
licitudinem tuam. Quapropter illis respondere, teque exhortari
studebat Patriarcha, ut bonum illud opus executioni mandare to-
tus incumberes: tum etiam munera iuxta dignitatem Gloriosis-
simo et Sancto Papae, per Josephum Episcopum Smyrnensem of-
ferenda praeparabat, sed urgente repentina universali Monaste-
riorum ruina, omniumque Ecclesiasticorum et saecularium capi-
tali descriptione, impeditus fuit exequi, quod proposuerat.

Nihilominus tamen sublatis hujusmodi impedimentis, Deo ad-
juvante, omnino perficiet intentum suum, ejus enim (fol. 633)
voluntas in hoc proposito firma ac stabilis est.

Datum in Monasterio S. Thaddei Apostoli anno nostro 1149.
XI Junii propria manu. (qui annus correspondet 1700).

(ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ)

Գերաշնորհ Տէր Սահակ Եպիսկոպոսի նամակէն, գրուած Դաւ-
րիժեցի հայ Պր. Աղաջին, 1700 Յունիս 11ին:

Յիսուս Բրիտոսի խոնարհ աշակերտ Սահակ վարդապետ, Ե-
պիսկոպոս Ս. Թադէոս Առաքելի սուրբ եւ առաքելական Աթոռին,
աղեւտադարձ եւ երեւելի հոգեւոր որդւոյ՝ պր. Աղաջի, ողջոյն եւ
մշտնջենական փրանութիւն արտուածային օրհնութեամբ:

Թէ որքան է Քու աստուածապաշտութիւնդ եւ սէրդ առ Աստուած՝
ծանօթ է Տիրոջ եւ մարդոց Քու արդասաւոր գործերէդ:

Մինչ Նահապետ Կաթողիկոսին մօտն էինք, տեսանք ծածուկ նա-
մակդ՝ զոր անոր գրած էիր, զեղեցիկ ոճով, Քու տիրոջ եւ միա-
րանութեանդ մասին Հոռմի Սուրբ Եկեղեցիին հետ եւ Լիվոռնոյ չին-
ուելիք փեղեղեցիի մասին: Ձայն կարդալով՝ ըլլա՛յ Կաթողիկոսը, ըլ-
լա՛յ բոլոր Եպիսկոպոսներն ու Վարդապետները մեծ ուրախութեամբ
լեցուցան, գովելով Քու այս հաւատարիմ հոգածութիւնդ:

Կաթողիկոսը կ'ուզէր պատասխանել, Քեզ ալ քաջալերել որպէս-
զի այդ բարի գործը ամբողջապէս ի գլուխ հանէիր. նմանապէս Կ'ու-
զէր ամենապատիւ Սրբազան Պապին, ըստ արժանւոյն, Ձմիւռնիոյ
Յովնէի Եպիսկոպոսին ձեռքով առաքելիք պարգեւները պատրաստել,
սակայն վանքերուն, ինչպէս նաեւ աշխարհական ու եկեղեցական չին-
ուած քննրուն անակնկալ ընդհանուր աւերը արդելք եղաւ կատարելու
ինչ որ առաջադրած էր:

Անով հանդերձ, այդ արդելքները վերնարուն, Աստուծոյ օղնու-
թեամբ պիտի կատարէ լրիւ ինչ որ առաջադրած է: Անոր կամքը այս
ուղղութեամբ հաստատ է եւ անտեղիտալի:

Գրուած՝ Ս. Թադէոս Առաքելի մենաստանը, մեր Ռձիթ (1700)
թուականի Յունիս ԺԱին մեր ձեռքով:

Վատիկան պահուած այս վեց գրութիւններէն զատ, Ս. Ղազարի
Մատենադարանի թիւ 1458 ձեռագիրը եւս կը պահէ չորս գրութիւն-
ներ Մակունցի Սահակ Եպիսկոպոսին, որոնք կը հրատարակենք այս-
տեղ՝ շարունակելով վերել սկսուած թուագրումը:

Ձեռագիրը նկարագրած է՝ ՎեՅՁ, Ա., Ձեռ. 311 (1458), սիւն.
1233-1248:

Ս. Ղազարի Մատենադարան - Ձեռ. 311 (1458)

- 1) ՎեՅՁ, սիւն. 1241գ, Ձեռ. Թղ. 118բ. «Թուղթ Իսահակայ եպոսի
Թադէի վանաց առ Պօճա Աղա», 1688 թուին:
- 2) Անդ, սիւն. 1242 ժա, Ձեռ. Թղ. 125ա. «Թուղթ Իսահակայ
եպոսի...» 1685 թուին:

- 3) Անդ, սիւն 1244 ժը, Զեռ. թղ. 133ա. «Թուղթ Իսահակայ... առ Հայս Յրանկատանի» 1685 թուին:
- 4) Անդ, սիւն 1245 իդ, Զեռ. թղ. 137բ. «Երկրորդ գիր Իսահակայ... առ վաճառական Յրանկատանի» 1688 թուին:

Թիւ 7

Զեռ. Ս. Ղազարի քիւ 1458, քդ. 125ա-126ա

Տ. Կ.

Յիսուսի Քրիստոսի նուաժան ծառայ Իսահակ վարդապետ, պաշտօնատար Սուրբ Աթոռոյ Թաղէոսի, յորմէ ժամանեալ Հասցէ գիր օրհնութեան եւ նամակ պահպանութեան, շնորհք առաքելական եւ աստուածային բաղմամբաւոր օրհնութիւնն եղիցի ի վերայ հոգեւոր եւ սիրելի որդւորդ մերոյ. ի յիսանաչուք եւ խորհրդական եւ պերճապատիւ Պարոն Աղայիդ, հանդերձ Քրիստոսի զօրացեալ ընկերակցօք եւ առ արտօրապատ եղերովք քովք, ի Տէր Խնդալ. ամէն:

Շնորհք եւն. : Օրհնեսցէ զքեզ Տէր Աստուած մեր եւ նախախնամ մեալ պահեսցէ առողջ, ամբողջ, անբասիր, անբռնադատ վարուք, պարագայց ամօք եւ յամբարամ ժամանակօք, եւ արդիւնաւոր ի հանձարեղ շահաւէտութիւնս եւ ուսումարի ի ձեռագործա, եւ արդաւէտ ի բարեգործութիւնս, անկործ եւ անասան, եւ խաղաղական կենօք պահեսցէ զքեզ Քրիստոս Աստուած մեր. ամէն:

Եւ ընդ օրհնութեանս ծանիր, սիրելի, զի հրամայէ սուրբ Առաքեալն Քրիստոսի թէ զմիմեանց բեռն բարձէք եւ աշխատէ կատարեցէք զօրէնսն Քրիստոսի: Արդ հոգեւոր որդիդ մեր Տէր Խաչիկդ, որ էր զարդ եկեղեցւոյն Թաղիդու հոգեւոր գործառութեամբ, որում փորձութիւն ինչ պատահեցաւ, զոր դու քաջ գիտես թէ որպէս մատնեցաւ վասն հաւատոցա Քրիստոսի, մինչեւ ի մահ մատնիլ, եւ դորին հաստատուն մնալ ի սէրն Քրիստոսի: Յորմէ այցելութեամբն Աստուծոյ զերծաւ հրաշիւք, զոր ոչ լինի մի ըստ միովէ դրել:

Սակայն խարճ եւ կաշառք քաղում եղեւ, եւ կուտեցաւ պարտքն ի վերայ դորա, քան զիւր կարն աւերի: Այլ եւ միւս փորձութիւն յարեաւ ի վերայ դորա, զի այր ոմն ընտանեցեալ փեսայացաւ դմա, եւ փոխ առեալ քանի մի թուաման եւ գլա քէֆիլ արարեալ, ինքն առեալ զամենայն գնացեալ ի Յրանկատան վատնեաց զինչս իւր: Իսկ Տէր Խաչիկդ, թող զիւր պարտն փեսայի պարտուցն նմա, յոյժ նեղացուցին, եւ ի դմանէ պահանջէին զամենայն: Յարազա որոյ անձարակ մնացեալ առեալ զորդին իւր փախստական կերպիւ եկն ի խընդիր փեսային իւրոյ:

Սեղ կամք չկայր թէ դա ի Թաղիդու եկեղեցուցն հեռանայր, սակայն հայեւում ի տառապանս դորա թոյլ տուաք զնայ: Բայց մեր փառելով զքո բարեպաշտութիւնն եւ զհաւատարմութիւնն եւ բարեկամութիւնն, վասն որոյ դրեցինք առ սիրելի որդիդ, զի ձեր քահանայն է եւ ձեր միջնորդ առ Աստուած. դորա ամօթն էլ էր քո, պարծանքն էլ. այնպէս զուր տեղն անկաւ ի ներքոյ ծանրաբեռնի պարտուց, յորմէ ոչ կարաց զերծանիլ: Եւ խնդրեմ զի ըստ բարեսէր կամաց քոց յօղնութիւն հասցես դմա, ժողովք եւ ողորմութիւն առնելով վասն դորա, թէ՛ ի մօտակայից եւ թէ՛ ի հեռաւորաց, որպէս վայել է քո խոհեմութեան, այնպէս հոգացես զդա: Եւ դոր ինչ դմա առնես մեզ է համարեալ, եւ մանաւանդ Քրիստոսի, ըստ իւր անսուտ հրամանի՝ թէ Որ զձեզ ընդունի զիս ընդունի:

Հայցեմք բոլորով արտիւ, զի աջով ամենագորին զօրացեալ շնորհս եւ այցելութիւն զացես առաջի Թաղաւորին եւ մեծամեծաց, եւ անկործ եւ անասան մնացես յամենայնի. ամէն:

Դարձեալ ահա շնորհօքն Աստուծոյ Սուրբ Առաքելոյն Թաղէոսի եկեղեցին ի հիմանէ նորոգեցաւ. վասն որոյ օրհնութեան թուղթ գրեցինք ի վերայ այդ եղեալ վաճառականաց, զի օգնութիւն եւ ողորմութիւն արարեցն. խնդրեմ կանգնիս յորդորոյ լինիս, եւ արդեամբք մեզ որդիութիւն արարես: Տէր Աստուած օրհնէ զքեզ եւ վարձահատոյց լիցի քեզ: Ողջոյն եւ օրհնութիւն մատուցանէ քեզ Սարգիս վարդապետն Կաֆայեցի, վերադասուչ եւ նորոգող Սուրբ Առաքելոյն:

Դրեցաւ ի թվին ՌՃԼԴ (= 1685) ամին, ի Յուլիսի Զ, ի դրան Սուրբ Առաքելոյն

Թիւ 8

Զեռ. Ս. Ղազարի քիւ 1458, քդ. 133ա-134ա

Տ. Կ.

Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ Իսահակ վարդապետ, պաշտօնատար եւ վերադասուչ մեծի Աթոռոյն Առաքելոյն Թաղէոսի, յորմէ ժամանեալ Հասցէ եւն., եղիցի ի վերայ Հայկազան սեռի քրիստոսաւէր վաճառականաց, որք ի կողմանս լաթինացւոց եւ Յրանկատան գետեղեալ կայք, մեծամեծաց եւ փոքունց, տօլուաթաւորաց եւ տանուտեարց եւ միահաղոյն ամենեցուն, ամէն: Շնորհք եւն.:

Եւ ընդ աստուածապարգեւ օրհնութեանս ծաներուք, սիրելիք, զի հրամայէ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս թէ՛ Որ արքուացէ ձեզ բաժակ մի ջուր ցուրտ յանունս յայս թէ դուք Քրիստոսի էք, ամէն ա-

սեմ ձեզ ոչ կորուսեցե՞ղ զվարձա իւր, այլ մեծամեծաց վարձուց արժանացի: Արդ եթէ փոքունց ոմանց ողորմութիւն առնել Քրիստոսի ինքեան վ համարեալ, որչափ եւս առաւել իւր յատուկ Առաքելոցն եւ սրբազան Հայրապետացն, եթէ ոք սիրոյ ընծայ մատուցէ, զերտանցապէս արտակաց եւ արարեալաց արժանաւորեցի: Յորոց մի է Սուրբ Առաքեալն Քրիստոսի Թաղէոս, եւ բարձրագոյն իմաստասին եւ մեծ խոստովանողն Քրիստոսի Գրիգոր Լուսաւորիչն եւ Հայրապետն մեր, որոց երկոցունց եկեղեցին խարխարեալ եւ քայքայեալ եւ քանդեալ աւերեալ էր ի վաղուց հետէ. մանաւանդ ի Բագրեւանդ պաւտի Սուրբ Գրիգորի անուամբ հրաշալի եկեղեցին, յորում տեղւոյն մկրտեալ է Լուսաւորիչն զՍուրբ Տրդատ մեր թաղաւորն, եւ խաչ լուսաւորումն կանդեալ ի վերայ նորա, այն հանդիսի եկեղեցին ի սպառ խանդարեալ է:

Յայսպիսի դառնացեալ ժամանակիս իջիւնն տեղւոյն հարկեաց զմեզ եւ հրամայեաց շինել եւ նորոգել, եւ ահա վեց ամ է որ ձեռնարկեալ եմք, զեռ եւս չեմք կարել թամամել, վասն անհուն մեծ եւ բազմածախ գոլոյն: Զորոց աշխատութիւնն (sic) եւ Սուրբ Առաքելոյն եւ Սուրբ Գրիգորի եկեղեցեացն աւանատեա եղեալ են վաճառականք եւ երթեկողք եւ պատահողք: Այլ զինչ եւ յիցէ լատ մեր աղքատութեանն հաղիւ աւարտեցինք զՍուրբ Առաքելոյ եկեղեցին, մնաց Սուրբ Գրիգորին, զի թէպէտ նորոգեցան եկեղեցիքն շնորհօքն Աստուծոյ, այլ պարտքն ծանրացեալ զիղեցան ի վերայ մեր: Յաղաքս որոյ խնդրեմ ի քրիստոսասէր եւ ի բարեպաշտ սոլուսթաւորաց եւ խօճաներացդ, զի ի լսելն ձեր զարդտ տարակուսանաց մերոց ի գոլթ շարժիք ի վերայ մեր, եւ ըստ իւրաքանչիւր կարողութեանն յօղնութիւն հասանելիք մեզ տրօք ողորմութեամբ: Եւ այնպէս համարիք թէ դուք նոր կու շինէք զեկեղեցին, եւ ձեր յիշատակն անջնջելի յիշեսցի ի մէջ եկեղեցւոյն յաւիտենական:

Այլ եւ յանթոյն եւ ի զդաստուց զուրկ եւ մերկ են եկեղեցիքն, զի ի դալ հողեւոր որդւոյդ մերոյ Տէր Խաչիկիդ* եւ իրազեկ ըինել սոմենայն որպիսութեան եկեղեցեաց ի գոլթ շարժիք, եւ անթոյն եւ զդաստուց կողմանէ օգնութիւն առնէք. թէ՛ շուրջառի, թէ՛ բուրվառի, եւ՛ խաչի, եւ՛ աղուհոյ, եւ այլ հարկաւորի հողս ըստ բարեալի կամաց ձերոց շինել տալք, եւ տաճարաւ եւ գրով յանձնէք ի հողեւոր որդին մեր Տէր Խաչիկիդ, որ դա ի սուրբ տեղիս եւ յԱթոռոյս հասուցանէ. ամէն:

Հայցեմք բոլորով սրտիւ, զի որքան պաշտօն եւ պատարագ որ նոքօք մատչի ի սուրբ եկեղեցիս, ձեզ եւ ննջեցելոց ձերոց մասն բար-

*) Տէր Խաչիկիդ այն քահանան է՝ զոր Եւրոպա զրկեր էր Սահակ Եպս. Մակունցին, հանդանակութեան նպատակով:

եաց պարգեւեցի ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերմէ, եւ ըստ տրոց ձերոց ընդ միոյն զհարիւրաբարտիկն պարգեւեցէ եւ օրհնեցէ զձեզ յերկրէ եւ յերկնէ, ի ծովէ եւ ի ցամաքէ, ի հրեշտակաց եւ ի մարդկանէ. ամէն: Հայր:

Գրեցաւ ի թվականիս մերում ՌՃԼԴ (1685), ի Յուլիսի ԺԴ (14), ի դրան Սուրբ Առաքելոյն Թաղէոսի

Թիւ 9

Ձեռ. Ս. Ղազարի Թիւ 1458, ԹՊ. 137բ

Տ. Կ.

Դարձեալ զիր Իսահակայ Վարդապետի վերատեսչի Աթոռոյն Թաղէոսի Առաքելոյն հայ վաճառականացդ, որք զետեղեալ էք յերանկեաց աշխարհիւ ի Յրանկատան, ի վայելուչ եւ զեղեցկադարձ քաղաքդ Վանեսիկ, եւ յԱլիկոնայ, եւ յայլ հանդիսախումբ եւ հրաշադարձ քաղաքս նոցայ, մանաւանդ աղնուստոմ... խօճայ պարոն Գրիգորիդ եւ համայն... վաճառականաց... եւ պարոն Աղային, եւ այլ մեծամեծ եւ անուանի սոլաթաւորաց եւ հասարակ քաղաքականաց ամենեցուն, յորում ասէ հրամանաւ «Յակոբ հողեւոր տիրին» նորոգել զվանս եւ զեկեղեցի Թաղէի առաքելոյն, եւ զեկեղեցի «Ուշքիլիսի», որ է առաջին մկրտութեան տեղին, ուր մկրտեաց սուրբն Գրիգոր» եւն., եւ խնդրէ ի նոցանէ անօթս եւ սպասս ի զարդ եւ ի պէտս նոցուն եւ յանձնել պատուիրէ առ տէր Խաչիկի, կամ թէ ոչ լինել նորա՝ առ Պարոն Աղա:

«Գրեցաւ... ՌՃԼԷ (= 1688) ի Մարտի ամսոյ յօթն, ի դրան սուրբ Գրիգորի Բագրեւանայ, որ այժմ Ուշքիլիսայ կոչի»:

Թիւ 10

Ձեռ. Ս. Ղազարի Թիւ 1458, ԹՊ. 118բ-119ա

Տ. Կ.

Յիսուսի Քրիստոսի նուստ ծառայ Իսահակ Վարդապետ, Եւ պիտուպոս եւ վերատեսչ մեծ Ուխտին Ս. Թաղէոսի Առաքելոյն: Առաքելի զիր սիրոյ եւ օրհնութեան հանդերձ աստուածային գթութեամբն ի վերայ հողեւոր եւ սիրելի որդւոյդ մերոյ եւ անմիջոց բարեկամիդ, խորհրդամեծար եւ յօղնահանար բարեպաշտս Պարոն Խոճայ Աղայիդ, քոյովք համայն ի Տէր խնդալ: Շնորհք ընդ քեզ եւ

խաղաղութիւն յԱստուծոյ Հօրէ, եւ ի Տեառնէ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ, եւ ի Սրբոյ Հոգւոյն կենարարէ եւ բարերարէ, ի պահել զքեզ անհորձ յամենայն չարէ. Ամէն:

Եւ ընդ օրհնութեանս ծանիր, աիրելի, դի հրամայէ առեր Առաքեալն Քրիստոսի, թէպէտ ընդ զառապարհս ունիցիք ի Քրիստոս, այլ ոչ թէ բաղում հարս: Արդ թէպէտ ամենայն առերք ընդունելիք եւ պաշտելիք են, այլ մանաւանդ պարտական եմք պատուել եւ մեծարել զայնոսիկ, որք իբրեւ մեր յատուկ հայր է, եւ մեք նորա թեմ եւ վիճակ եմք, որպէս ՚՛ Սուրբ Թադէոս Առաքեալն, որ թէպէտ բոլոր աղէիս ՚՛ առաքեալ, այլ յատուկ Աթոռ եւ քո հայրենի հոգւոյ տունն է առերք զերեզման Առաքելոյն, որ այսքան ժամանակ խախտեալ եւ քայքայեալ էր եկեղեցին եւ վանքն աւերակ եւ անբնակ: Մեք շնորհօքն Քրիստոսի ձեռն ի դործ արկեալ հանդերձ հոգեւոր որդեաւ մերով Սարգիս Վարդապետին, նորոգեցաւ վերստին ի հիմանէ, զեղեցկազարդ եւ զարմանալի տեսողաց եւ ըստ Վարի մերում կարգաւորեցաւ եւ յօրինեցաւ որպէս արժանն էր վանիցն եւ առեր Աթոռոյ Առաքելոյն:

Բայց վասն ժամանակիս դառնութեանն եւ աղքատութեանն, եւ մանաւանդ մեր վանից թեմի պակասութեան, անկաք ի ներքոյ բաղում պարտուց եւ անդարդ մնաց եկեղեցին: Յաղապա որոյ գրեցինք թուղթ հասարակ վաճառականաց եւ ի քեզ յանձնեցաւ, զի հաւատարմաբար հոգ տարցես յօգնութիւն հասանել Սուրբ Առաքելոյն, թէ նաղտ փող լինի պարտուց վճարումն, եւ թէ զգնատ եւ անօթ եկեղեցական զարդուց, հոգս քաշես, ինչ որ անկանի, տաս ի ձեռն հոգեւոր որդւոյ մերոյ Տէր Խաչիկին, զի ի դա հասեալն ի մեզ է հասեալ: Եւ կամ թէ հաւատարիմ եկող լինի, ուղարկես ի Թարվէզ, որ անտի ուղարկեն ի Ս. Թադէոսի Առաքելոյ վանքն, որ նովաւ զարդարի եւ պայծառանայ եկեղեցի:

Հայրեմք բոլորով սրտիւ ի Քրիստոսէ դի ըստ տրոց եւ աշխատութեան քում, վարձս մեծապէս առցես յԱստուծոյ, եւ ընդ միոյն զհաղարապատինն պարզեւեսցէ քեզ Տէր աստ եւ ի հանդերձեալն. Ամէն:

Գրեցաւ ի Թվականութեանս մերում ՌՃԼԷ (1688) ի Մայիսի ամսոյ ԻԷ. ի դրան Սուրբ Թադէոսի Առաքելոյն:

Եւ ես Սարգիս Վարդապետս, պաշտօնատար Սուրբ Թաթէոսի Առաքելոյն, բաղում սիրով տղոյն եւ օրհնութիւն մատուցանեմ, Պարոն Աղաբիդ եւ քոյոցն ամենեցուն, ողջ լեր ի Հոգին Սուրբ:

Հասցէ Թուղթս ի Ֆռանկլատուն վամ Վէնէտիկ, եւ կամ յԱլիկոնայ, ի ձեռն Թարվէզի Պարոն Աղաբին ի բարին: Տանօղն օրհնի յԱստուծոյ եւ յամենայն սրբոց նորա. Ամէն:

Résumé

SAHAK VARDAPET DE MAKU (MAKUEC'I)
(ca. 1630-1702)

Mgr. GARABED AMADOUNI

Sahak de Maku, prieur du célèbre monastère de St. Thaddée dans la région historique de Parskahayk', près de Tabriz, et archevêque du diocèse attaché audit monastère, figure importante de l'histoire ecclésiastique arménienne du XVIIe siècle, comme il apparaît de cette étude, est aussi une figure assez peu connue comme plusieurs de ces contemporains. Le XVIIe siècle représente, en effet, une des époques les moins étudiées dans l'histoire de l'Eglise Arménienne.

Sahak s'est surtout distingué grâce à son zèle pastoral et sa remarquable activité de constructions et de restaurations.

La date du début de son ministère épiscopal à St. Thaddée est diversement évaluée par les critiques. Selon l'A. il doit dater de 1664.

Sahak de Maku, surnommé le Juste, s'est aussi distingué par sa piété. Le grand catholicos d'Ejmiacin, Hakob IV de Jufa, voyait en lui le plus digne successeur au siège patriarcal après sa mort. Mais les circonstances et surtout les réactions négatives d'une partie de la hiérarchie furent contraire à son élection. Réactions dues probablement, selon l'avis de l'A., aux ouvertures de Sahak vers l'Eglise romaine.

L'article est suivi de documents et de lettres inédites de Sahak.